

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXVI.

Fasciculus 1.

CZÚCZ OTTÓ

**Öregségi nyugdíjrendszerek az európai
szocialista országokban
(Az alapellátások típusai)**

SZEGED

1979

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY, JENŐ SZILBEREKY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR, SZILBEREKY JENŐ

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0563—0606

BEVEZETÉS

1. A szocialista országokban az utóbbi években számos új jogszabályt alkottak a szociális gondoskodás, társadalombiztosítás területén. Hogy csak a legutóbbiakat említsük: 1976. január 1-én lépett hatályba a csehszlovák, 1975 közepén a magyar társadalombiztosítási törvény, 1972-ben a szovjet és az NDK nyugdíjrendelet. 1972-től csaknem minden év fontos új jogszabály megjelenését hozta az NDK-ban, valamint Lengyelországban, és már kézbe vehettük az új egységes bolgár társadalombiztosítási törvény tervezetét.

Nézetünk szerint e módosítások döntően azért váltak szükségessé, mert a nyugdíjasok számának és arányának növekedésével, a létbiztonság igényének erősödő társadalmi jelentkezésével, amely (az évtizedes konszolidációs, valamint a nagyobb megtorpanások és zökkenők nélküli gazdasági és társadalmi fejlődési folyamatok eredményeképpen) a biztonságot az élet „természetes” velejárójának kezdi feltüntetni (s ami ezzel együttjár: a biztonság minden elemére vonatkozó kényes érzékenységgel) jelentősen megváltozott a kérdéskör társadalmi súlya.

A nyugdíjasok számának és a népességen belüli arányának változását a következő táblázatok segítségével érzékeltethetjük:

Ország	Összlakosság 1000 fő	A nyugdíjasok száma 1000 fő	A nyugdíjasok aránya az összlakosság %-ában
Bulgária ¹	8 576	1 704	19,87
Csehszlovákia	14 578	3 172	21,76
Lengyelország	33 363	2 830	8,48
Magyarország	10 432	1 683	16,13
NDK	16 980	3 786	22,30
Románia ²	20 836
Szovjetunió	249 749	43 505	17,42

*I. sz. táblázat: A nyugdíjasok számának alakulása a vizsgált szocialista országokban 1973-ban.*³

¹ 1972-es adat.

² Románia nem hoz nyilvánosságra adatokat a nyugdíjasainak számáról.

³ Forrás: A KGST tagországok népgazdasága, statisztikai adatgyűjtemény, Budapest, 1974. 8. és 338. pp.

A táblázatokból kitűnik, hogy Csehszlovákiában és az NDK-ban a lakosságnak több mint egyötöde nyugdíjas. Csaknem ezen a szinten van már Bulgáriában is a nyugdíjasok aránya, s valamivel ez alatt a Szovjetunió és Magyarországé. Legalacsonyabb Lengyelországban, itt azonban figyelembe kell venni a mezőgazdaság kollektivizáltságának alacsony fokát, s így a mezőgazdaságból nyugdíjjogosultságot szerzők csekély számát.⁴

Még világosabban érzékelhető azonban a probléma súlya a következő adatok alapján:

Ország	A nyugdíjasok száma (1000 fő)		A növekmény (1000 fő)	A növekedés az 1960-as évhez viszo- nyítva (%)
	1960-ban	1972-ben		
Bulgária	1 184	1 704	520	43,9
Csehszlovákia	2 209	3 138	929	42,1
Lengyelország	1 360	2 665	1 296	94,7
Magyarország	759	1 581	822	108,3
NDK	3 224	3 724	500	15,5
Románia	—	—	—	—
Szovjetunió	21 857	42 815	20 958	95,7

2. sz. táblázat: A nyugdíjasok számának változása 1960 és 1972 között.⁵

Az 1972-t megelőző 12 év alatt legnagyobb mértékben országunkban emelkedett a nyugdíjasok száma, több mint duplájára. Csaknem megkétszereződött a Szovjetunióban és Lengyelországban. (Bár láttuk az előző táblázatból, hogy Lengyelországban még így sem éri el arányuk az össznépeség egytized részét.) Nagyjából hasonló mértékű az emelkedés Bulgáriában és Csehszlovákiában: a növekmény nem éri el az 1960-as létszám felét, és legalacsonyabb a nyugdíjasok számának növekedése az NDK-ban. Ez utóbbival összefüggésben azonban fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy már 1960-ban is magas volt a nyugdíjasok száma, másrészt pedig figyelembe kell venni azt is, hogy az említett időszakban az összlakosság száma 17 millió 241 ezerről 17 millió 43 ezerre, tehát csaknem 1,2%-kal csökkent.

Ha pedig a munkaviszonyban állók (melyek számát az egyszerűség kedvéért a gazdaságilag aktívnak minősítettek számával vesszük egyenlőnek) és a nyugdíjasok arányát nézzük meg az alábbi táru elénk:

⁴ Lengyelországban 1974. május 29-én fogadták el a 118. számú törvényt, amely a mezőgazdasági területeknek járadék, vagy pénzbni törlesztés ellenében állami tulajdonba adásáról szól, s amely fokozatosan bekapcsolja a nyugellátásra jogot szerzők közé az egyéni gazdálkodókat is. Az 1973. évi adatok ennek hatását természetesen még nem érzékelhetik.

⁵ Forrás: A KGST tagországok népgazdasága, statisztikai adatgyűjtemény. Budapest, 1974. 338. p.

Ország	A gazdaságilag aktív személyek száma (1000 fő)	A nyugdíjasok száma (1000 fő)	A nyugdíjasoknak a munkaviszonyban állókhoz viszonyított aránya (%)
Bulgária	4 268 ⁶	1 667	39,1
Csehszlovákia	6 983	3 033	43,4
Lengyelország	16 944	2 327	13,7
Magyarország	4 989	1 415	28,4
NDK	8 214 ⁷	3 687	44,9
Románia	10 362 ⁷	..	—
Szovjetunió	117 028	41 300	35,3

3. sz. táblázat: A munkások, alkalmazottak és nyugdíjasok száma 1970-ben.⁸
A fejlődés ütemét vizsgálva pedig a következőket láthatjuk:

Ország	A gazdaságilag aktív személyek száma (1000 fő)		A növekmény (1000 fő)	A növekedés 1960-hoz viszonyítva %	A nyugdíjasok számának növekedése (Ld. a 2. sz. tábl.) %
	1960-ban	1970-ben			
Bulgária	4 150 ⁹	4 268 ⁶	118	2,8	43,9
Csehszlovákia	6 526 ¹⁰	6 983	457	7,0	42,1
Lengyelország	13 900	16 944	3044	21,9	94,7
Magyarország	4 876	4 989	113	2,3	108,3
NDK	7 790	8 214 ⁷	424	5,4	15,5
Románia	10 449 ⁹	10 362	—87	—0,8	—
Szovjetunió	108 995 ¹⁰	117 028	8033	7,4	95,7

4. sz. táblázat: A gazdaságilag aktív személyek és a nyugdíjasok számának növekedése 1960. és 1970. között.¹¹

Az adatok valóban meghökkentőek: amíg az NDK esetében csak (nem egészen) háromszor, Lengyelországban négyszer, Csehszlovákiában hatszor olyan gyorsan növekedett a nyugdíjasok aránya, mint a gazdaságilag aktív népesség, addig a Szovjetunióban 13-szor, Bulgáriában 15-ször, Magyarországon pedig több mint 40-szer nagyobb ütemben. Ha viszont a munkások és alkalmazottak növekedésének ütemével hasonlítjuk össze a nyugdíjasok számának növekedését (lásd az 5. sz. táblázatot), azt állapíthatjuk meg, hogy amíg Bulgária eseté-

⁶ 1965-ös adat.

⁷ 1971-es adat.

⁸ Forrás: 1. oszlop: Annuaire des Statistiques du travail. 1976. BIT. Genève.
2. oszlop: A KGST tagországok népgazdasága, Statisztikai adatgyűjtemény. Budapest, 1974. 15. és köv. pp., valamint 338. p.

⁹ 1956-os adat.

¹⁰ 1959-es adat.

¹¹ Forrás: 1. oszlop: Annuaire des Statistiques du Travail. 1963. BIT. Genève.
2. oszlop: Annuaire des Statistiques du Travail. 1976. BIT. Genève.

ben a munkásként s alkalmazottként munkába bevont dolgozók száma csaknem másfélszer olyan gyorsan emelkedett, mint a nyugdíjasok száma, addig a többi szocialista országban fordított a helyzet: bár az NDK-ban és Csehszlovákiában csak kis mértékben, a Szovjetunió és Lengyelország esetében már jelentősebb arányban, csaknem kétszer olyan gyorsan, Magyarországot tekintve pedig több mint háromszor nagyobb arányban növekedett a nyugdíjasok száma, mint a munkásoké és alkalmazottaké.

Ország	A munkások és alkalmazottak száma (1000 fő)		A növekmény (1000 fő)	A növekedés 1960-hoz viszonyítva (%)	A nyugdíjasok számának növekedése (l. 2. sz. tábl.) (%)
	1960-ban	1972-ben			
Bulgária	1 774	2 993	1 219	68,7	43,9
Csehszlovákia	4 884	6 391	1 507	30,9	42,1
Lengyelország	7 344	10 996	3 652	49,7	94,7
Magyarország	2 868	3 743	875	30,5	108,3
NDK	6 419	7 148	729	11,4	15,5
Románia	3 249	5 630	2 381	73,3	—
Szovjetunió	62 000	95 200	33 200	53,5	95,7

5. sz. táblázat: A munkások és alkalmazottak, valamint a nyugdíjasok számának növekedése 1960. és 1972. között.¹²

Az adatok tehát azt mutatják, hogy az utóbbi években — döntően az emberi élettartam hosszának növekedése, s a nyugdíj jogosultság egyre szélesebb állampolgári rétegekre való kiterjesztése következtében — jelentősen megnövekedett a nyugdíjasok száma és a népességen belüli aránya. Ezen létszámváltozások hatását erősen fokozták a kiegyensúlyozott gazdasági, társadalmi fejlődés által kiváltott — a bevezetőben már említett — társadalmi, tudati változások. Bár ezek a körülmények egyes országokban a nemzeti történeti fejlődés által különféleképpen színezett köntösben jelentek meg, lényegében mégis ezek összegzett hatásának eredményeképpen vált szükségessé, hogy az európai szocialista országok is korszerűsítsék a társadalombiztosításról — s ezen belül: az öregségi nyugdíjakról — rendelkező jogszabályokat.

2. Jelen tanulmányunkban a társadalombiztosítási jog egyik alapvető fontosságú részét: az öregségi nyugdíjakat kívánjuk vizsgálatunk tárgyává tenni. Munkánk során — hogy anyagunkat áttekinthető keretek között tartsuk — szigorúan igyekeztünk témánk magunk kijelölté határai között maradni, s így — bár a jogszabályok más életviszonyok szabályozásával is foglalkoznak — a következőkben csak a nyugdíjasok számára a társadalombiztosítás keretében folyósított ellátásokkal foglalkozunk. Egyelőre kizárjuk tehát tanulmányunk köréből az öregeknek a társadalombiztosításon kívüli (pl. államigazgatási) forrásokból nyújtott szociális ellátásokra, a baleset vagy rokkantság miatt munkaképtelenné vált személyek anyagi ellátására, és az atipikus, illetve kivételes nyugellátásokra vonatkozó szabályok vizsgálatát.

¹² Forrás: A KGST tagországok népgazdasága. Statisztikai adatgyűjtemény. Budapest, 1974.

Munkánk során állandó nehézséget okozott az a tény, hogy az öregségi nyugdíjakról szóló rendelkezések meglehetősen összetett, bonyolult életviszonyokat szabályoznak. (Ez tükröződik a szabályanyagok tekintélyes terjedelmében és szövevényes, nehezen áttekinthető struktúrájában is.) Emiatt elkerülhetetlen volt a vizsgált szabályok¹³ kisebb — de még összefüggő — részletekben való tanulmányozása.

Számunkra az tűnt indokoltnak, hogy mindenekelőtt a tipikus, általános élethelyzetekre vonatkozó szabályokat vegyük szemügyre, vagyis azoknak a rendelkezéseknek összefüggő rendszerét, amelyek szerint bármely állampolgár — aki az általános feltételeket teljesíti — öregségi nyugellátást kaphat.

Ebben az első részben tehát az alapellátások rendszerét, típusait igyekeztünk felderíteni. Ehhez megnéztük, hogy az egyes országokban milyen feltételek teljesítését kívánják meg a nyugellátások folyósításához, és azt, hogy ezek összege milyen tényezőktől függ. Világosan látjuk magunk is, hogy ez a tanulmányrész még nem adhat teljes képet a vizsgált országok nyugdíjrendszereiről (a továbbiakban foglalkoznunk kell azokkal a kivételes szabályokkal is, amelyekkel az egyes jogrendszerek az általánostól eltérő, különös élethelyzeteket vonják szabályozási körükbe: a korrekciók — feltételkönnyítések, és előny-szabályok — rendszerével; a teljes- és résznyugdíj viszonyokkal; valamint a nyugdíjasok életkörülményeit befolyásoló egyéb megoldásokkal) mégis úgy ítéljük meg, hogy az alapellátások kérdése az öregségi nyugdíjrendszeren belül rendelkezik olyan viszonylagos önállósággal, amely a kivételes szabályok ismertetése nélkül is alkalmas a vizsgált jogi megoldások általános karakterének megközelítésére. Ez bátorított bennünket dolgozatunk — az egész téma csak egy vonatkozását feldolgozó részének — önálló nyilvánosságra hozatalára.

¹³ Az elemzés alá vont jogszabályok a következők:

Bulgária: Törvény a társadalombiztosításról és a segélyezésről (tervezet);

Csehszlovákia: az 1975. november 12-i 121. sz. törvény;

Magyarország: az 1975. évi II. törvény és részben (ahol a többi jogszabály részletesebb szabályokat ad) a vizsgálat egyenlenségeinek csökkentésére a 17/1975. (VI. 14.) MT számú rendelet rendelkezései;

NDK: az 1974. IV. 4-i rendelet a társadalombiztosítási nyugdíjak engedélyezéséről és kiszámításáról — nyugdíjrendelet —, és ahol a vizsgálat megkívánja a nyugdíjrendelet 1974. IV. 4-i első végrehajtási utasítása;

Románia: a 27/1966. számú törvény a társadalombiztosítási nyugdíjakról és pótnyugdíjakról és részben a 252/1967. számú Mt. sz. határozat az említett törvény alkalmazására;

Szovjetunió: a Szovjetunió Minisztertanácsa által 1972. augusztus 3-án jóváhagyott 590. sz. rendelete: az állami nyugdíjak megállapításának és kifizetésének rendjéről.

I.

AZ ÖREGSÉGI NYUGDÍJ FELTÉTELEI

1. Bizonyos, hogy — ha közben szerencsétlenség nem éri (és ha az extrém esetek lehetőségétől is eltekintünk) — életé folyamán mindenki különböző életfázisokon halad végig: kezdetben még nem tud hatékony munkát végezni fizikai, szellemi éretlensége miatt; később társadalmi mércével mérve is képes hatékony, gazdaságilag produktív tevékenységre, és végül megöregedve, szellemi, fizikai hanyatlása miatt (általában) már nem tudja a kívánt hatékonysággal feladatait teljesíteni.

A mindenkori adott társadalmi munkaerőmennyiség optimális kihasználása érdekében az lenne kívánatos, hogy ez utóbbi időpontot mindenkinél minél pontosabban megválasszuk, hiszen a munkából való idő előtti, vagy másik esetben az indokoltnál későbbi kiválás egyaránt hátrányos a társadalmi gazdálkodás eredményességét tekintve. Az előbbi esetben fel nem használt munkaerő maradna szabadon, az utóbbiban viszont olyan egyén számára is lekötünk termelőeszközöket, aki nem képes azokat hatékonyan üzemben tartani. Elvileg tehát nem elképzelhetetlen, sőt kívánatos lenne egy olyan rendszer, amely az egyének szintjén próbálná megkeresni a döntő fontosságú mozzanatokot, és például meghatározva a munkakör ellátásához szükséges fizikai, szellemi kvantitásokat, ezeket rendszeresen összemérné a dolgozó teljesítményével, s akkor nyugdíjazná a munkást, ha a kettő között tartós divergencia mutatkozna.

A működő öregségi biztosítási rendszerek azonban összhangban a klasszikus jogi metodikával nem ezt a módszert alkalmazzák. Az egyedi értékelés helyett kiválasztanak egy általánosítható fő mozzanatot, ehhez hozzárendelnek néhány egyéb tényezőt, és ezek segítségével az általános szintjén határozzák meg a nyugállományban vonulás feltételeit. Ha valakinél még más — az életkörülményeit befolyásoló, s a nyugdíjba menetelnél figyelembe veendő — tényezők is felmerülnek, ezeket általában az általános feltételek, vagy szolgáltatás mértékének változtatásával teszik összeegyeztetővé egymással is, s ezzel mérik ezeknek az egyén életében betöltött (társadalmilag elismert) szerepét is. (Az általánostól alapvetően eltérő élethelyzetek társadalombiztosítási értékelése rendszerint külön jogszabályok által megteremtett egyéb struktúrák feladata. Ezekkel itt részletesen nem foglalkozunk, csak akkor említjük létüket, ha az általunk vizsgált téma kifejtése megkívánja.)

2. Mint már a feltételek jellegéből, és főként a szolgáltatás mértékének meghatározásából is látni fogjuk, ezeknek jelentős szerepe lehet az egyén életében, életútja alakítására kiható döntéseiben. Hatással lehetnek arra, hogy az állampolgár életének melyik szakaszában teszi a társadalom számára hasznossá munkaerejét, és arra is, hogy milyen típusú munkát vállal. Mindennek azonban előfeltétele, hogy:

— a rendszer legyen egyszerű, áttekinthető; a dolgozó által választható

életpálya-típusokhoz rendelt öregségi ellátási feltételek és mértékek legyenek világosan összehasonlíthatóak;

- a dolgozók bizhassanak abban, hogy később, amikor már valóban ellátásra szorulnak, nem változtatják meg kedvezőtlenül a biztosítás rendszerét.

Ami az előbbit illeti, ezt a jogszabályok egységes rendszer kialakításával igyekeznek elérni: azzal, hogy a társadalom tevékenységének nagyobbik részét azonos szabályok alá vonják, s hogy ezen belül lehetőleg minél kevesebb számú tényezővel — s az egyéb mozzanatok ezekre transzformálásával — építsék fel a jogi struktúrát. A második feltétel: a dolgozók bizalmának megteremtése általában azzal történik, hogy igyekeznek a lehető legritkábban módosítani a szabályokat; az elkerülhetetlen módosítások során törekednek arra, hogy ezek hátrányt lehetőleg senkinek ne eredményezzenek és harmadsorban azzal: óvakodnak attól, hogy a nemzetgazdaság kedvezőtlen eredményei átsugározzanak az ellátásra jogot szerzettek életkörülményeire.

3. A jogszabályok általában a következő fő feltételekhez kötik az öregségi nyugdíj folyósítását:

- meghatározott életkor elérése,
- bizonyos mértékű korábban munkaviszonyban töltött idő, s ahhoz hogy
- a dolgozó kérje nyugállományba helyezését (valamint ezzel egyidőben általában azt is: szüntesse meg munkaviszonyát, amely eddig megélhetését biztosította).

Az alábbiakban ezek legfontosabb szabályait, a szocialista országokban alkalmazott megoldásokat ismertetjük.

1. §. Az általános nyugdíjkorhatár

A vizsgált nyugdíjrendszerek az állampolgárok életkorát tekintik az emberek produktivitását oly eléggé jellemző ténynek, amelyhez általában hozzá lehet rendelni az értékítéletet: képes-e még a munkás a társadalmi munkamegosztásban az elvárható produktivitással részt venni, vagy sem. Ha valaki még nem érte el a nyugdíjas kort, általában vélelmezik, hogy munkáját társadalmi mércével mérve is hatékonyan végzi, aki pedig már idősebb ennél, arról azt tartják, hogy általában nem előnyös a nemzetgazdaságban foglalkoztatni.

A vizsgált országok jogszabályai a nyugdíjazást általában a dolgozó 60. életévétől, nők esetében az 55. évtől teszik lehetővé. Ertér ettől az NDK, a lengyel és részben a csehszlovák nyugdíjrendszer: az NDK-ban és Lengyelországban öt évvel magasabb a korhatár a férfiaknál és a nőknél egyaránt, Csehszlovákiában csak a nők magasabb: nyugdíjkorhatáruk 57 év.

Ami az eltéréseket illeti, ezeket nem magyarázhatjuk a várható átlagos életkor különbségeivel (ezt várhatnánk, mivel a jogalkotó az életkorra alapozza szabályozását), hiszen mint a 6. sz. táblázatból kitűnik, ebben nincs szignifikáns eltérés az egyes országok között.

Ország	A nyugdíjkorhatár (év)		A várható élettartam (év)		A nyugdíjkorhatár után még várható élettartam (év)	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Bulgária	60	55	69	74	9	19
Csehszlovákia	60	57	66,8	73,6	6,8	16,6
Lengyelország	65	60	66,8	73,8	1,8	13,8
Magyarország	60	55	66,3	72,1	6,3	17,1
NDK	65	60	68,5	71,8	3,5	11,8
Románia ¹⁴	60	55	66,3	70,9	6,3	15,9
Szovjetunió	60	55	64	74	4	19

6. sz. táblázat: A nyugdíjkorhatár és a várható átlagos élettartam összefüggése.¹⁵

Különösen feltűnő például, hogy a nőknél a várható átlagos élettartam a vizsgált országok közül az NDK-ban csaknem a legalacsonyabb (Romániában a legalacsonyabb), ennek ellenére a nyugdíjkorhatár itt a legmagasabb. (Egyedül Lengyelországban éri el még ezt a szintet.) Így a nyugdíjkorhatár és a várható élettartam között nem lehet túl szoros az összefüggés. De ezt mutatja az is, hogy a nők átlagos élethosszúsága kivétel nélkül minden egyes országban meghaladja a férfiak átlagos élettartamát, s ennek ellenére a nyugdíjkorhatárunk mindenhol alacsonyabb mint a férfiaké. (Érdekes jelenség: a nőknél a leghosszabb várható nyugdíjas kort Bulgáriában és a Szovjetunióban mutatják adataink; a Szovjetunióban a férfiakénál csaknem ötször több ideig élvezhetik nyugdíjukat.)

De úgy tűnik, hiába vennénk sorra egyenként más és megint más tényezőket (pl. a száz termelő munkásra eső nyugdíjasok számát, a gazdaság fejlődésének, a nemzeti jövedelem növekedésének különféle jelzőszámait, vagy bármi egyebet) nem látszik valószínűnek, hogy egyetlen tényezővel meg lehetne magyarázni: a nyugdíjkorhatárt miért épp az adott, jogszabályban meghatározott életévre teszik az egyes országok.

Úgy véljük, akkor közelíthetjük meg legjobban a helyes választ, ha elfogadjuk, hogy az általános nyugdíjkorhatár meghatározásában számos mozzanatot szerepet játszik. Mi ezek közül a következő csoportok kiemelését tartjuk fontosnak:

1. A nyugdíjkorhatár meghatározásában minden bizonnyal fontos szerepet játszanak a gazdasági körülmények, hisz ennek jelentős kihatása van az adott ország munkaerőhelyzetének alakulásában. (Láttuk pl. az NDK esetében, hogy 5—5 évvel csökkentve a férfiak és nők nyugdíjkorhatárát, a 100 dolgozóhoz viszonyított nyugdíjas arány 8 százalékponttal emelkedne, egyben rendkívül

¹⁴ Ez a nyugdíjkorhatár Romániában akkor, ha a jogosult vagy törvényes képviselője kéri a nyugdíjazást. Ha a dolgozó ennél tovább kíván munkát végezni, a munkáltató a nyugdíjazást férfinél csak 62 éves, nőnél csak 57 éves korban kezdeményezheti. A felsőfokú oktatás és a tudományos kutatás területén ez utóbbi életkorok még 3—3 évvel megemelkednek.

¹⁵ Forrás: A KGST tagországok népgazdasága 9. p.

nehéz helyzet elé állítva a gazdaságszervezőket: honnan pótolják a termelésből egyik napról a másikra kiváló több mint négyszázezer munkást.)

A gazdasági körülmények között külön jelentőséget nyerhet a gazdaság (vagy valamelyik nemzetgazdasági ágazat) átlagostól eltérő helyzete, szervezeti színvonala (pl. Lengyelországban a mezőgazdaság kisüzemi jellege), a termelés technikai ellátottsága (erősebben felszerelt ágazatokban csökken a fizikai, növekszik a szellemi igénybevétel — ez kedvez a továbbfoglalkoztatásnak) stb.

2. Szerepet kaphat a nyugdíjkorhatár megszabásában egy sor, a dolgozók oldalán jelentkező körülmény (a korábbi időszakok munkásmozgalmi harcai, s ezek során már kivívott kedvezmények, az életmód sajátosságai) stb.

3. S feltehető, hogy kiemelkedően fontos szerepet játszanak az előző két tényezőcsoport múltbeli alakulásának, mozgásának — az adott ország fejlődésének sajátos történeti tapasztalatai.

A nyugdíjkorhatár meghatározása ezek szerint mindig az ország adott fejlődési szakaszában éppen megmutatkozó sajátosságai, valamint ezek jövőre kivetített várható súlypont-eltolódásai értékelése nyomán születik, s csaknem mindig par excellence politikai döntés képében jelenik meg. Bár ezekben a tényezőkben elég sok a szubjektív értékeléstől függő mozzanat, s emiatt a döntést számos esetleges elem teszi bizonytalanná, ennek ellenére általában elég jól kitűzhetők azok a határok, melyek között a nyugdíjkorhatár mozgatható:

a) a nyugdíjkorhatár nem lehet alacsonyabb mint az, amely még biztosítja a szükséges munkaidő-alapot, a társadalom létfenntartásához és (az elvárt) fejlődéshez nélkülözhetetlen javak előállítására;

b) nem lehet azonban magasabb sem, mint a korábbi (vagy a meghaladni kívánt más) társadalmi rendszer által kialakított korhatár;

c) a nyugdíjkorhatár megváltoztatása nem eredményezhet egyetlen társadalmi réteg számára sem a korábbinál kedvezőtlenebb körülményeket.

2. §. A szolgálati idő

A) A szolgálati idő mértéke általában

A nyugdíj folyósításának második fontos feltétele, hogy a dolgozó korábban meghatározott időtartamon át munkaviszonyban álljon. Lényegében ezzel minősítik: kik azok, akiknek a tevékenysége eléri a társadalmi hasznosságnak azt a fokát, mellyel a társadalombiztosítás keretében magasabb mértékű ellátásra szereznek jogot, és kik azok, akiket ez nem illet meg (s akik csak az alacsonyabb életszínvonalat eredményező egyéb szociális ellátásokat kaphatják rászorultságuk esetén).

A szolgálati idő hossza bizonyos mértékig függ a nyugdíjkorhatártól (hiszen nem lehet hosszabb, mint a — lényegében a nyugdíjkorhatárt megelőző életciklusból az oktatási kötelezettség időtartamának levonásával nyert — munkaképes időszak), de némi önálló mozgáslehetőséggel is rendelkezik. Kiviláglik ez az alábbi táblázatból is:

FÉRFIAK	Nyugdíj- korhatár	Munka- viszony létesíthető (— éves kortól)	Az elvileg munkavi- szonyban tölthető idő (év)	Szolgálati idő	Szolgálati idő a mun- kaképes kor %-ában
Bulgária	60	16	44	25	56,8
Csehszlovákia	60	15	45	25	55,6
Lengyelország	65	15	50	25	50,0
Magyarország	60	14	46	10	21,7
NDK	65	16	49	15	30,6
Románia	60	14	46	25	54,3
Szovjetunió	60	16	44	25	56,8

N Ő K

Bulgária	55	16	39	20	51,3
Csehszlovákia	57	15	42	25	59,5
Lengyelország	60	15	45	20	44,1
Magyarország	55	14	41	10	24,4
NDK	60	16	44	15	34,1
Románia	55	14	41	20	48,8
Szovjetunió	55	16	39	20	51,3

7. sz. táblázat: A lehetséges munkaviszonyban töltött idő és a szolgálati idő.

Adataink azt mutatják, hogy a férfiak Bulgáriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában és a Szovjetunióban a munkaviszonyban töltendő éveik több mint felét munkával töltik ahhoz, hogy (teljes) nyugdíjat kaphassanak, az NDK-ban nem egészen 1/3-át. Magyarországon pedig a munkaviszonyban tölthető évek alatt több mint négyszer tudják teljesíteni a nyugdíjazáshoz szükséges szolgálati időt.

A nőknél Csehszlovákiában a legszigorúbbak a feltételek, a legkedvezőbbek pedig ismét Magyarországon találhatók.

A táblázatból már sejtethetjük (amit később a nyugellátás mértékét bemutató adataink is megerősítenek majd), hogy a vizsgált nyugdíjrendszereket két csoportba sorolhatjuk: az egyikbe tartozik Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia és a Szovjetunió jogi megoldásai. (Ezekre az jellemző, hogy viszonylag hosszabb szolgálati idő feltételként való előírásával igyekeznek a minél korábbi munkába lépésre és minél kevesebb megszakítással való munkaviszonyban maradásra ösztönözni.)

A másik csoportot a magyar és a NDK rendszer alkotja, melyek a hangsúlyt inkább a nyugellátás mértékének — a munkaviszonyban töltött évek számához igazított — erősebb változtatására helyezik. Az előzőeket a továbbiakban „merv szolgálati idős” rendszereknek, az utóbbiakat „szolgálatiidő-érzékeny” típusú struktúráknak nevezzük. Mint látni fogjuk a két csoportban eltérő részletproblémák merülnek fel, amelyek eltérő jogi megoldások alkalmazását kívánják.

Az már itt bevezetőben megállapítható, hogy a szolgálati idő mértéke meghatározása során — mindkét típusú megoldásnál egyformán — szembe kell néznünk bizonyos korlátokkal:

- a nyugellátás folyósításához feltétlenül szabott szolgálati idő-mennyiség felső határa elvileg elérhetné a produktív életszakasz hosszát (a gyakorlatban látjuk: még a leghosszabb szolgálati idők is alig haladják meg a lehetséges leghosszabb időtartam felét);
- alsó határának olyan magasnak kell lennie, hogy segítségével megállapítható legyen: az állampolgár valóban komolyan részt kíván-e venni munkájával a társadalmi munkamegosztásban, vagy csak az öregségi nyugdíjra akar jogot szerezni. (Nyilvánvaló ugyanis: ha nagyon rövid a megkívánt szolgálati idő, egyesek gondolkodhatnak úgy is, hogy ráérnek azt közvetlenül a nyugdíjkorhatár elérése előtt megszerezni, s így — bár a társadalom munkájába hosszú ideig önhibájukból nem kapcsolódtak be — nem tudnánk őket a többi dolgozó közül kiszűrni);
- a szolgálati időt sem lehet nagyon gyakran változtatgatni — bár erre az emberek (főként a becsületesebben munkát végzők) kevésbé érzékenyek, mint a nyugdíjkorhatár, vagy különösen a nyugellátások változtatására.

Kívánatos ezen túlmenően elkerülni azt is, hogy az emberek a korábbi rendszer nyújtotta lehetőségeknél hátrányosabbat legyenek kénytelenek elfogadni.

B) A szolgálati idő számítása

A következőkben megkíséreljük felvázolni azt, hogy a vizsgált országok milyen munkavégzéseket tekintenek kívánatosnak a társadalom számára, vagyis melyekre ösztönöznek azzal is, hogy teljesítésüket az öregségi nyugdíj szabályai szerint — az egyébként szokásosnál — magasabb színvonalú ellátással honorálják, s melyeket zárják ki ezek közül, továbbá azt is, hogy a szolgálati idő számítása hogyan történik.

A szolgálati idő összetevői, elemei

A szolgálati időbe számítható időtartamokat három fő csoportba sorolhatjuk:

a) azon időtartamok közé, melyek alatt az állampolgár társadalmilag hasznos gazdasági, gazdálkodási tevékenységet folytat;

b) olyan időszakok, melyek alatt gazdasági alkotó munkát nem végez ugyan, de tevékenysége a társadalom számára egyéb ok miatt hasznos, fontos;

c) és végül azon időszakok csoportja, melyek alatt a dolgozó — szándéka ellenére — önhibáján kívül nem tud munkát végezni.

a) A polgárok aktív gazdasági tevékenységének időszakai:

a/a. A vizsgált nyugdíjrendszerek általában szolgálati időnek minősítenek minden — az adott országban munkásként, vagy alkalmazottként eltöltött — munkaidőt. Ebbe beleértik a munkaidő meghatározásához szorosan kapcsolódó pihenőidőket (a munkaközi szünetet, napi pihenőidőt, heti pihenő- és szabadnapokat, munkaszüneti napokat, s az évi rendes szabadság idejét) is,

a/b. Szolgálati időbe számít a mezőgazdasági és ipari szövetkezetek tagsági ideje.

Kivételt képez ez alól a Szovjetunió, ahol a kolhoztagok nyugdíját külön szabályok rendezik. Itt az öregségi nyugdíjra vonatkozó általános rendelkezések szerint, a kolhozokban végzett munka csak akkor tekinthető szolgálati időnek, ha a tag a gép- és traktorállomások megszervezése után ez utóbbiaknál folytatja munkáját,¹⁶ a kolhozelnök, -elnökhelyettes munkája pedig csak akkor, ha a felsőbb pártszervek javaslatára irányították ebbe a munkakörbe.¹⁷ (Ezzel szemben viszont, szolgálati időnek minősül a II. világháború alatt a kolhozba evakuált dolgozók,¹⁸ s minden további feltétel nélkül az ipari szövetkezetekben foglalkoztatottak munkaideje.¹⁹)

a/c. Szolgálati időbe számít a javító-nevelő munka Bulgáriában²⁰ és Magyarországon,²¹ valamint a fegyelmi büntetésként végzett munka (a Szovjetunióban²²).

a/d. Szolgálati időnek minősül a bedolgozóként, megbízás alapján rendszeresen és személyesen munkát végzők munkaideje Magyarországon,²³ a Szovjetunióban pedig — ha a jogszabályok nem rendelkeznek másként — a társadalombiztosítás keretében végzett minden egyéb munka.²⁴

a/e. A külföldön végzett munka megítélésében eléggé eltérnek az egyes országokban alkalmazott megoldások. Az NDK-ban a külföldi munkavégzés²⁵ (és a szocialista országokban létesített szövetkezeti tagsági viszony²⁶) ideje szolgálati időnek minősül (akkor is, ha csak a külföldi ország szabályai szerint tekintendő annak, de akkor is, ha az NDK rendelkezései minősítik szolgálati időnek). A Szovjetunióban a dolgozó külföldön végzett bér munkája idejét tekintik szolgálati időnek.²⁷ Romániában ezt csak akkor, ha a (külföldön is munkát végzett) dolgozó a nyugdíjkerelem benyújtásakor román állampolgár,²⁸ egyéb esetben erre csak az idegen állammal kötött egyezmények megállapodásai szerint kerülhet sor.²⁹ A csehszlovák szabályok akkor értékelik a csehszlovák állampolgárok külföldi munkavégzésének időszakait szolgálati időnek, ha állami szerv engedélyével tartózkodott külföldön,³⁰ az idegen állampolgártól pedig azt kívánják ehhez, hogy legalább 10 évig a csehszlovák állam területén álljon munkaviszonyban.³¹

A szolgálati idő számításánál általában minden munkaviszonyban töltött (az NDK-ban biztosítási kötelezettséggel terhelt) időt figyelembe kell venni (a

¹⁶ 109/c.

¹⁷ 109/b.

¹⁸ 108/b.

¹⁹ 109/e.

²⁰ 13. c/i.

²¹ 100. § (4) bek.

²² 109/f.

²³ 54. § (1) bek. „f” p.

²⁴ 109/a.

²⁵ 2. § (2) bek. o. p.

²⁶ 2. § (2) bek. p. p

²⁷ 108/b.

²⁸ 30. szakasz (1) d. p.

²⁹ 40. szakasz (1) bek.

³⁰ 10. § (2) a. p.

³¹ 10. § (2) b. p.

szovjet rendelet pl. külön kiemeli, hogy ideszámítandó a Szovjetunió létrejötte előtti, és az otthon végzett munka is³²), de nem lehet ezek közé számítani:

a—1. azon időtartamokat, amikor megállapítható, hogy a dolgozó nem végez a társadalom számára hasznos tevékenységet.

Ezeket az eseteket az alábbi csoportokba sorolhatjuk:

— a törvényekben meghatározott bizonyos típusú fizetés nélküli szabadságok időszakát (Általában a 30 napot meghaladó mértékű és a dolgozó által, elsősorban saját érdekében álló okból kért fizetés nélküli szabadságok tartoznak ide.);

— az előzetes letartóztatás, fogvatartás, szabadságvesztés büntetés töltésének időtartamát. Kivéve ez alól azt az esetet, ha a dolgozót utóbb jogerősen felmentették (vagy a román szabályok szerint külföldön tartották fogva, olyan határozat alapján, amelyet a román hatóságok nem ismernek el)³³;

— az önként biztosítottak (Bulgária) azon időszakait, amelyek alatt nem dolgoznak és járadékot sem fizetnek.³⁴ (Mindkét feltétel együttes megéléte szükséges.);

— s egy érdekes megoldás Romániából: ha valaki egy normánál kevesebb munkát végez, a szolgálati idejét ezzel arányosan kell megállapítani (kivéve, ha a dolgozó nő 7 éven aluli gyermekének gondozása érdekében végez a normánál kevesebb munkát).³⁵

a—2. egyes országokban meghatároztak egy időpontot, amely előtt nem lehet szolgálati időt szerezni. Csehszlovákiában pl. csak a csehszlovák állam létrejötte (1918. október 28.) után,³⁶ Magyarországon pedig 1929. január 1. (az első nyugdíjbiztosításról rendelkező jogszabály hatályba lépése) óta számíthatók a munkaviszonyban töltött idők a szolgálati időbe.³⁷

a—3. több nyugdíjrendszer használja a szolgálati idő megszakításának intézményét. Ennek lényege: ha a dolgozó munkaviszonyát (vagy a szolgálati idő alapját adó más jogviszonyt) hosszabb ideig (általában 5 évig) szünetelteti, a szüneteltetés előtti időket csak akkor lehet a szolgálati idő számításánál figyelembe venni, ha azt követően hosszabb időn (Csehszlovákiában 3,³⁸ Magyarországon 5 éven³⁹) át ismét szolgálati időt szerzett. Más megítélés alá esik azonban a csehszlovák szabályok szerint az az eset, ha a munkaviszony megszakítása komoly okból történt. Ekkor az alsósintű államigazgatási szervek döntése alapján, a munkaviszony megszakításának következményeitől el lehet tekinteni.⁴⁰

a—4. általában nem számítható szolgálati időnek az az időtartam, amelyre a dolgozó társadalombiztosítási ellátást kap. Kivételek:

— a betegségi, a szüléshez, anyai feladatok teljesítéséhez kapcsolódó ellátások folyósításának ideje;

³² 108/a, b.

³³ 30. szakasz (4) bek.

³⁴ 15. cikk (3) bek.

³⁵ 39. szakasz (2)—(3) bek.

³⁶ 10. § (1) bek.

³⁷ 57. § (2) bek.

³⁸ 13. § (1) bek.

³⁹ 56. §

⁴⁰ 13. § (2) bek.

— ha a dolgozó a rokkantsági nyugdíj felvétele mellett biztosítási kötelezettség alá tartozó tevékenységet folytat (NDK).⁴¹

a—5. s végül, nem minősíthető szolgálati időnek azon munkavégzések ideje, melyeket a társadalom valami egyéb nyomós ok miatt nem ismer el hasznosnak, vagy amelyeknél a szolgálati időbe a háborús és népellenes bűncselekmények miatt 5 évnél hosszabb szabadságvesztésre ítélt személyek elítélésük előtti munkaviszonyban töltött idői — a magyar szabályok szerint. Múltányosságból ez alól kivétel engedhető.⁴² A szovjet rendelkezések nem teszik lehetővé, hogy szolgálati időnek minősítsenek a rendőrségnél, csendőrségnél vagy más olyan intézményeknél töltött időket, melyeknek a forradalmi mozgalom elleni harc volt a feladata.⁴³

— rendszerint nem engedik a jogszabályok a családi üzemben (Románia)⁴⁴ vagy a hozzátartozó háztartásában végzett munka szolgálati időnek számítását (csak kivételesen akkor, ha a társadalombiztosítási járulékot megfizetik), s ehhez hasonló okok miatt: az állampolgárok részére, rövid időn át végzett munka sem tekinthető szolgálati időnek (Bulgáriában⁴⁵ és a Szovjetunióban⁴⁶ — kivéve ez utóbbit, ha ez a munka a társadalombiztosítás hatálya alá tartozik).

b) *A dolgozók (nem gazdasági) egyéb tevékenységének időszakai, melyek a szolgálati időbe számítanak*

Az elemzett jogszabályok több olyan rendelkezést tartalmaznak, amelyek a dolgozók nem gazdasági tevékenységeik időtartamát is a szolgálati időbe illesztik, ha azok társadalmi hasznossága megkívánja ezt az elismerést. Ebbe a körbe tartoznak:

b—a) A honvédelmi kötelezettség teljesítésének időszakai (a tényleges katonai szolgálat, és a hadifogság ideje). Ehhez sorolhatjuk a szovjet rendeletnek azt a szabályát is,⁴⁷ mely a katonai jellegű őrsegekben teljesített szolgálat idejét is beszámítja.

b—b) Az egyes nyugdíjrendszerek meghatározott körben szolgálati időnek minősítik az iskolai tanulmányok idejét. Legtágabban az NDK szabályai rendelkeznek erről, amikor minden 16 éves életkor feletti tanulmány időszakát szolgálati időnek számítják, ha emellett kereső foglalkozást nem folytathat,⁴⁸ s ennek tekintik az állami, párt- és tömegszervezeti iskolák látogatásának idejét is.⁴⁹ Nem ez azonban az általános megoldás. A bolgár és román szabályok csak a szakmai, politikai képzés, s tanfolyamok idejét tekintik szolgálati időnek, de ezt is csak akkor, ha a dolgozót ezekre küldték.⁵⁰ A csehszlovák rendelkezések alapján szolgálati időbe számít a (kötelező tanulmányokat követő) szakmai képzés,⁵¹ a (már egy évnél hosszabb ideje) dolgozók szakmai, politikai képzésének,⁵² és a szakmai rehabilitáció keretében folytatott átképzés időtartama.⁵³

⁴¹ 2. § (2) bek. d. p.

⁴² 109. §

⁴³ 115.

⁴⁴ 32. szakasz a. p.

⁴⁵ 11. cikk. b. p.

⁴⁶ 108/b.

⁴⁷ 109/d.

⁴⁸ 2. § (2) bek. e. p.

⁴⁹ 2. § (2) bek. f. p.

⁵⁰ 13. cikk. e. p.; valamint 29. szakasz d. p.

⁵¹ 10. § (1) bek. d. p.

⁵² 11. § (1) bek. g. p.

⁵³ 11. § (1) bek. h. p.

A Szovjetunióban elismerik szolgálati időnek a szakiskolákban, a szakmai-műszaki oktatási rendszer tanintézteiben és iskoláiban, a szakmai átképző és továbbképző iskolákban és tanfolyamokon végzett tanulmányok időszakát, s ezen felül a főiskolákon, szakközépiskolákban, párt-, szakszervezeti és tanácsi iskolákban, gyári egyetemeken folytatott tanulmányok idejét, valamint az aspirantúrával eltöltött időket is, feltéve ez utóbbiaknál, hogy megelőzte munkásként vagy alkalmazottként való foglalkoztatás, katonai vagy egyéb fegyveres erőknél teljesített szolgálat.⁵⁴

Magyarországon a szakmunkás tanulóviszonyban töltött idő számít a szolgálati időbe.⁵⁵

A vizsgált rendszerek általában tehát csak megszorításokkal és szűk körben fogadják el a társadalom számára olyan hasznosnak a tanulmányi időket, hogy a szolgálati időbe való beszámításukat is engedélyezzék.

b—c) Szolgálati időnek ismerik el a vizsgált jogszabályok a II. világháború alatt folytatott ellenállási tevékenység (bebörtönzés, internálás stb.) idejét, s azt is, ha valaki politikai, nemzeti, faji üldöztetése vagy forradalmi magatartása miatt nem tudott munkát vállalni. (Az NDK-ban a munkásmozgalom funkcionáriusainak szolgálati idejébe — a szabály megfogalmazása némi megszorítást is tartalmaz — csak azokat a munkanélküli időszakokat lehet beszámítani, amikor politikai tevékenységük miatt maradtak munka nélkül.)⁵⁶

b—d) A bolgár szabályok külön kiemelik, hogy szolgálati időnek számít a társadalmi munka időtartama (feltéve, hogy társadalmi, politikai vagy tömegszervezetek szervezik), továbbá a sportversenyeken, edzéseken való részvétel is.⁵⁷

c) *Szolgálati idők a dolgozók önhibáján kívüli munkaképtelensége köréből*

A szolgálati idők harmadik csoportját, amelyekbe a dolgozók önhibáján kívüli munkaképtelenségének társadalmilag is méltányolt eseteit soroltuk, három alcsoportra oszthatjuk:

- az egyiket azok alkotják, melyeknél a dolgozót személyes fizikai, egészségi körülményei akadályozzák a munkavégzésben (Ld. a c—a) pontot);
- a másikat azok, amelyeknél a dolgozó fizikailag ugyan képes lenne a munkavégzésre, de (viszonylag szorosan értelmezett, szigorúan meghatározott) egyéb személyi, vagy családi körülményeihez tartozó okok miatt azt mégsem tudja vállalni. (Ld. a c—b), c—e), c—f pontokat.)

c—a) Ha a dolgozót átmeneti munkaképtelenség akadályozza meg a munka végzésében: betegség (vesztegár), rokkantság, részleges rokkantság, szülés. Megszorításokat jelent, hogy a vizsgált jogszabályok többsége csak akkor, és olyan mértékig ismeri el az említett időszakokat szolgálati időnek, ha ezekre a társadalombiztosítás feltételei szerint ellátások járnak.

c—b) Nem tud munkát végezni:

- az egyedülálló dolgozó, ha beteg a gyermeke;
- az az anya, aki 3 évesnél fiatalabb gyermekét — bölcsődébe nem tudván elhelyezni — maga gondozza (csehszlovák,⁵⁸ magyar⁵⁹ és az egyedülálló anyákra az NDK⁶⁰ jogszabályok);

⁵⁴ 109. h, i. és k. pontok

⁵⁵ 54. § (1) bek. p. d. p.

⁵⁶ 2. § (1) bek. h. p.

⁵⁷ 13. cikk. g, és h. p.

⁵⁸ 11. § e. pont

⁵⁹ R. 104. § (1) c. p.

⁶⁰ 2. § (2) k. és l. p.

— az a dolgozó, aki magatehetetlen közeli hozzátartozóját ápolja, ha az nincs szociális gondozó intézetben (a csehszlovák törvény szerint).⁶¹ Mindezeket szolgálati időnek tekintik.

c—c) Több jogszabály rendelkezik arról az esetről, amikor azért nem tud munkába állni, mert házastársát hosszabb idejű külföldi szolgálatra vezényelték, s maga is követi. Ezt az időszakot is szolgálati időnek veszik.

c—d) Szovjetunióban, ezeken kívül, szolgálati időnek ismerik el a II. világháború idején megszállt területeken élő dolgozók azon időszakait is, amikor az idegen megszállás miatt nem tudtak munkát végezni, feltéve, hogy már a megszállás előtt is munkásként vagy alkalmazottként dolgoztak, és nem követtek el a haza elleni bűncselekményeket.⁶²

c—e) A bolgár⁶³ és a román⁶⁴ szabályok szolgálati időbe számítják az (utóbb törvénytelennek minősített) elbocsátás miatt kiesett időket. (S ehhez hasonlóan az a—2. pontnál említett letartóztatás vagy szabadságvesztés miatt munkavégzés nélkül töltött időket is, ha utóbb a dolgozót jogerősen felmentették.)

c—f) A bolgár szabályok szerint pedig szolgálati idő az az időszak is (maximum 3 hónapig), amikor a munkába állni szándékozónak nem tudnak munkahelyet biztosítani.⁶⁵

3. §. A dolgozó nyugdíjazás iránti kérelme

A nyugdíjazás harmadik feltétele: a dolgozó kérje a nyugállományba helyezését és a nyugellátás folyósítását. Minden vizsgált országban egységesen alkalmazott feltétel.

Első pillantásra úgy tűnhet, ez a megoldás korlátozza a vállalatokat abban, hogy nyugállományba helyezhessék az idős koruk következtében csökkent produktivitású dolgozóikat, hisz ezt csak a dolgozó kérheti, a vállalat nem. Ha azonban arra gondolunk, hogy a munkajogi szabályok által a nyugdíjazás előtt állók védelmére alkotott munkaviszony megszüntetési korlátozások (tilalmak) hatása a nyugdíjazás feltételeinek megszerzése után megszűnik, s a vállalatok a dolgozó munkaviszonyát korlátozás nélkül felmondhatják, beláthatjuk, hogy a jelzett megoldás elegendő. Ha ugyanis a dolgozó a nyugdíjfeltételek teljesítése után nem talál megfelelő munkát — s így létfeltételei más forrásból nem biztosítottak —, kérvényezni fogja a nyugállományba vételét.

Némileg eltér ettől a román megoldás: a nyugállományba helyezés feltételei itt ugyanis eltérőek aszerint, hogy azt a dolgozó (ekkor a nyugdíjkorhatár 60, illetve nőknél 55 év) vagy a vállalat, intézmény kezdeményezi (a korhatár ekkor két évvel magasabb 62, illetve 57 év).⁶⁶ Figyelmesebben szemügyre véve azonban megállapítható, hogy ez sem változtat lényegesen az alapkonstrukción, mindössze annyit, hogy 60 (illetve 55) éves kort elért dolgozóra bízta, kíván-e még két évig munkát végezni vagy sem. A vállalat e két év alatt még nem szüntetheti meg a munkaviszonyt, azt követően azonban korlátozás nélkül.

⁶¹ 11. § (1) bek. k. p.

⁶² 114. c.

⁶³ 14. cikk. d. p.

⁶⁴ 252. sz. Mt. határozat 29. szakasz f. p.

⁶⁵ 14. cikk. e. p.

⁶⁶ 7. § b. p.

Ennél lényegesen színesebb képet mutatnak azonban az elemzett jogi konstrukciók, ha azt vizsgáljuk, hogy a kérelem benyújtásán kívül a nyugdíjfolyósításnak feltétele-e a munkaviszony megszüntetése. Legegyszerűbb az NDK megoldás, mely a nyugdíj folyósítása mellett minden korlátozás nélkül engedélyezi a további munkavégzést. Ezzel ellentétes megoldást alkalmaz a bolgár⁶⁷ és a csehszlovák⁶⁸ rendszer; ezek általában nem engedélyezik a nyugdíjfolyósítást olyan személyeknek, akik munkaviszonyban állnak és munkát végeznek. (Kivéve, ha erre a Minisztertanács külön engedélyt ad.)

A többi vizsgált országban közbülső megoldásokat alakítottak ki. Magyarországon például, a nyugdíj folyósítása mellett is fenn lehet tartani korlátozott mértékű (általában 840 órányi, bizonyos esetekben 1260 órás, vagy nagyon szűk körben korlátozás nélküli) munkaviszonyt.⁶⁹ Romániában, akár a dolgozó, akár a munkáltató kezdeményezi a nyugdíjazást, a nyugdíj folyósításának feltétele a munkaviszony megszüntetése. Kivéve azt az esetet, ha a dolgozóra továbbra is szükség van munkahelyén, ekkor a fizetése mellett a nyugdíjának 50%-a is folyósítható, feltéve, hogy elérte a 62 (illetve nő dolgozó az 57) éves kort.⁷⁰ A Szovjetunióban, ha a dolgozó a nyugdíjkorhatár elérése után is fenn tartja munkaviszonyát, a fizetésén felül 15 rubel nyugdíjat kap (feltéve, hogy a fizetése nem éri el a 100 rubelt), ha pedig kedvezményes feltételekkel vonulhatott nyugállományba (mert bányász volt, vagy máshol egészségtelen körülmények között dolgozott stb.), akkor a fizetésén kívül megkaphatja a nyugdíjának 50%-át (feltéve, hogy ezek együttesen nem haladják meg a 300 rubelt).⁷¹

Összefoglalva megállapíthatjuk: a nyugdíj folyósításának minden vizsgált szocialista országban feltétele, hogy a dolgozó kérelmezze azt. Ami pedig a munkaviszony megszüntetését illeti, ennél az egyes jogrendszerek változatos megoldásokat alkalmaznak. Vannak szabályok, amelyek a nyugdíj kifizetéséhez megkívánják a munkaviszony teljes felszámolását, vannak amelyek (vagy a kifizetett nyugdíjösszeget, vagy a munkaviszony időtartamát) korlátozva engedik a kettőt együtt, s mint láttuk, az NDK-ban korlátozás nélkül folyósítják a nyugdíjat akkor is, ha a dolgozó munkaviszonyban marad.

⁶⁷ 146. c.

⁶⁸ 20. § (3) bek.

⁶⁹ 17/1975. (VI. 14.) Mt. sz. r. 202. § (1) bek.

⁷⁰ 57. szakasz (1) bek.

⁷¹ 171.

II.

AZ ÖREGSÉGI NYUGDÍJ MÉRTEKE

A nyugdíjfolyósítás feltételeinek elemzését követően át kell térnünk annak vizsgálatára, hogy az egyes nyugdíjrendszerek mekkora mértékű ellátást biztosítanak, s ezt milyen tényezők figyelembevételével, milyen módon számítják ki.

Az összehasonlítás során számolnunk kell bizonyos újabb nehézségekkel — s erről már itt a bevezető gondolatok között, szólnunk, hisz ez a gond az egész fejezeten keresztül végigkísér bennünket. Ezeket az okozza, hogy az egyes nyugdíjösszegek nehezen mérhetők össze. Választhatnák ennek áthidalására azt a megoldást, hogy az összes nyugdíj mértéke egyszerűen valamelyik (a vizsgált országok közül kiválasztott, vagy más, ezek között nem szereplő) ország pénz- nemére számítjuk át, s a továbbiakban ezeket próbálnánk összehasonlítani. Ez azonban megítélésünk szerint erősen torz eredményeket adna. Helyesebbnek tűnik, ha minden ország nyugdíjmértékét valamilyen belső — az állampolgárok életszínvonalát általában jellemző — mutatóhoz viszonyítjuk, s ezeket a viszonzyszámokat hasonlítjuk össze. Kézenfekvő volt, hogy erre a célra a vizsgált országok (nem mezőgazdaságban foglalkoztatott)⁷² dolgozóinak havi átlagkeresetét válasszuk ki, hisz amíg munkát végeznek (általában) döntően ez határozza meg életszínvonalukat, s (mint látni fogjuk) jelentős mértékben ettől függ a nyugdíj mértéke is.

Mielőtt azonban az így nyert adatainkat közreadnánk hangsúlyozottan le kell szögeznünk, hogy az itt szereplő számok csak feltételezéseken alapuló, szélső értékeket felhasználó elméleti számítások eredményei, melyek a valóságos nyugdíjmértéket nem képesek megközelíteni. Szerepük csak a mi tanulmányunk szemszögéből van; jelzik a nyugdíjba vonuló dolgozó anyagi helyzetének hozzávetőleges változását, nagyjából érzékeltetik az egyes nyugdíjrendszerek — átlagkeresethez viszonyított — „teljesítőképességének” határait, s alkalmasnak adnak a nyugdíjösszetevők arányának vizsgálatára.

8. sz. táblázat: A vizsgált országok nyugdíjrendszerei által az adott ország átlagos havi keresetéből — a lehetséges leghosszabb szolgálati időt figyelembe véve — számítható öregségi nyugellátásösszegek:

⁷² A mezőgazdasági ágazatban foglalkoztatottak átlagkeresete 2–15%-kal alacsonyabb, mint az ipari dolgozóké.

a) A „merekv szolgáltatási idős” nyugdíjrendszerek számítási mechanizmusa

	F é r f i a k					Nők
	Bulgária	Cseh-szlovákia	Lengyelország	Románia	Szovjetunió	Cseh-szlovákia
Átlagkereset 1975-ben	145,7 leva	2304 korona ⁷³	3588 zloty	1813 lej	148 rubel	2403 korona ⁷³
A nyugdíjnak az átlagkeresethez igazodó hányada %	60	50	55,7	65	50	50
A nyugdíjnak az átlagkeresethez igazodó hányada összeg	87,4	1050,5	1997	1178,5	74	1050,5
A lehetséges legtöbb szolgáltatási idő (év)	44	45		46	44	42
A teljes nyugdíjhoz megkívánt szolgáltatási idő (év)	25	25	25	25	25	25
A nyugdíj számításánál figyelembe vehető lehetséges legtöbb szolgáltatási idő (év)	19	20		21	19	17
A nyugdíj számításánál figyelembe vehető a jogszabály alapján ténylegesen számított szolgáltatási idő (év)	6	17 ⁷⁴		21		14 ⁷⁴
A nyugdíj szolgáltatási idő alapján számítható része évente %	2	1		0,5		1
A nyugdíj szolgáltatási idő alapján számítható része évente összeg	17,5	357,2		190,3	7,4 ⁷⁵	294,1
A nyugdíj teljes összege	104,9 leva	1407,7 korona	1997 zloty	1368,8 lej	81,4 rubel	1344,6 korona

⁷³ Csehszlovákiában a 2000 korona feletti havi jövedelem 2000 koronát meghaladó részének csak 1/3-át lehet figyelembe venni. Ez a mi esetünkben 2101 koronával való további számítást eredményez.

⁷⁴ A nyugdíjnövelő szolgáltatási évek számához csak a 18. életév feletti éveket lehet számítani.

⁷⁵ Az átlagkeresettől függő nyugdíjrész 10%-a.

b) A „szolgálati idő-érzékeny” nyugdíjrendszerek számítási módszere:

	F é r f i a k		N ő k	
	Magyarország	NDK	Magyarország	NDK
Átlagkereset 1975-ben	2852 Ft	897 M	2852 Ft	897 M
A lehetséges legtöbb szolgálati idő (év)	46	49	41	44
A teljes nyugdíjhoz megkívánt szolgálati idő (év)	10	15	10	15
A nyugdíj számításá- nál figyelembe vehető szolgálati idő (év)	46	49	41	44
A nyugdíj számításá- nál figyelembe vehető szolgálati idő s az eh- hez tartozó százalé- kulcs %	75	43,3	74,5	39,8
A nyugdíj fix összeg- ben megállapított része	—	110	—	110
A nyugdíj teljes összege	2139 Ft	498,4 M	2124,7 Ft	467,— M

1. §. A nyugdíjasok ellátásának színvonala

A következő rövid részben azt vesszük szemügyre, hogy az elemzés alá vont nyugdíjrendszerek milyen mértékű ellátásokat biztosítanak. Az országos átlagkeresetet a dolgozó havi fizetéseként alapul véve, s feltételezve, hogy a dolgozó az összes lehetséges munkaviszonyban tölthető időt munkával töltötte, kiszámítottuk, hogy mennyi lenne az egyes országokban ennek az „eszményi” dolgozónak a nyugdíja, ha 1975-ben nyugállományba vonult volna. Az így nyert adatokat összehasonlítottuk a számítások kiinduló tényezőivel: az országos átlagkeresetekkel.

Ország	Havi átlagkereset	Nyugdíj összege		Nyugdíj az átlagkereset % -ában	
		férfi	nő	férfi	nő
Bulgária	145,7 leva	104,9	104,9	72	72
Csehszlovákia	2304 korona	1407,7	1344,6	62	58,4
Lengyelország	3588 zloty	1997	1997	55,7	55,7
Magyarország	2852 forint	2139	2124	75	74,5
NDK	897 márka	498,4	467	56,3	52,1
Románia	1813 lej	1366,8	1366,8	75,5	75,5
Szovjetunió	148 rubel	81,4	81,4	55	55

9. sz. táblázat: Az átlagkeresetek és — a lehetséges leghosszabb szolgálati idővel — ezekből számítható nyugdíjak összehasonlítása.⁷⁶

Előrebocsátva amiről már az imént szoltunk, hogy adataink nem valós összegek átlagait jelentő mutatók, hanem csak feltételezéseken alapuló elméleti számítások eredményei, az alábbi megjegyzéseket engedjük meg magunknak:

A vizsgált országok viszonylag élesen kirajzolódó határvonallal két csoportra oszthatók. Az egyikbe Bulgária, Magyarország és Románia tartoznak, melyek a korábbi átlagkeresetnek szemmel láthatóan magasabb hányadát helyezik kilátásba nyugdíjként (ha a dolgozó mindegyiknél a lehetséges leghosszabb szolgálati idő szerzi), a másikba Csehszlovákia, Lengyelország, NDK és a Szovjetunió.

A nyugdíj és a korábbi kereset közötti különbség mértéke is jelentősen eltérhet az egyes országokban (a legalacsonyabb és a legmagasabb hányad között több mint 20 százalékpont a különbség). Romániában és Magyarországon a nyugdíj elérheti a kereset 3/4-ed részét, a Szovjetunióban és az NDK-ban ezzel szemben alig valamivel haladja meg a korábbi kereset felét.

Számításainkat elsősorban a férfiak nyugdíj korhatára és szolgálati ideje felhasználásával végeztük el. Az eredmény azonban Románia és a Szovjetunió esetében a nőkre is érvényes, hiszen amennyivel alacsonyabb a nyugdíjkorhatárunk (vagyis amennyivel kevesebb a munkával tölthető éveik száma), annnyival rövidebb a kötelező szolgálati idejük is. Ez pedig ugyanazt az átlagkeresetet feltételezve, a férfiakéval azonos eredményre vezet. Eltérő azonban a helyzet Csehszlovákiában, Magyarországon és az NDK-ban, ahol a nők nyugdíját részben eltérő elemek felhasználásával számítják (ld. a 8/b. sz. táblázatot). Az eredmény pedig az, hogy a lehetséges legtöbb munkaviszonyban töltött évet teljesített férfiak nyugdíja (csak a megszerzhető hosszabb szolgálati idő következtében) Csehszlovákiában mintegy 3,6; Magyarországon 0,5; az NDK-ban pedig 4,2 százalékponttal meghaladja a hasonló feltételekkel rendelkező nőké.⁷⁷

⁷⁶ Forrás: 1. oszlop: *Annuaire des Statistiques du travail* BIT Genève 1976.

⁷⁷ Feltehetően további eltérést eredményezne, ha a valóságos átlagkereseteket vettük volna alapul. Közismert, hogy a nők átlagkeresete általában alacsonyabb a férfiakénál, erre vonatkozó adatokkal azonban nem rendelkezünk, így a nyugellátás mértékére gyakorolt hatásukat sem tudjuk kimutatni.

2. §. A nyugdíjmérték meghatározásának tényezői

A nyugellátás minden vizsgált nyugdíjrendszerben az átlagkeresethez igazodik. A nyugdíj az átlagkeresetnek — különböző mértékű százalékos kulcsokkal — meghatározott hányada.

A százalékkulcsok magasságára általában két fő tényezőnek lehet befolyása: a szolgálati idő hosszának és annak, hogy az átlagkereset milyen jövedelmi sávba, milyen fizetési kategóriába tartozik. Az egyes nyugdíjrendszerekben ezek eltérő mértékű szerepet nyerhetnek (van olyan rendszer is, amelybe az egyik tényező uralkodóvá, csaknem kizárólagos jelentőségűvé válik) így meg lehetőségen változatos kombinációk alakíthatók ki.

a) A szolgálati idő szerepe a nyugdíjmérték meghatározásában:

Vegyük szemügyre az alábbi táblázatot. Ebben azt mutatjuk meg, hogy milyen mértékben változik meg a nyugdíj összege, ha a korábban már megismert „eszményi” állampolgár (aki az adott ország fizetési átlagának megfelelő havi jövedelemmel rendelkezik) a korábbi példával szemben, nem az összes lehetséges, hanem csak a minimális, még épp hogy elfogadható mértékű szolgálati időt szerzi meg. Ebből kiderül, hogy az egyes nyugdíjrendszerek milyen tág befolyásolási teret engednek a szolgálati időnek a nyugdíj mértékének alakításában. (A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a táblázat első oszlopában az „eszményi” állampolgárnak a korábban már kiszámított nyugdíját — ld. a 8. sz. táblázatot — 100 egységnek vesszük.)

F É R F I A K

Ország	Az „eszményi állampolgár” nyugdíja	Ha ezzel szemben csak a minimális mértékű szolg. idővel rendelkezik	A szolgálati idő változásából adódó különbség %	A figyelembe vett szolgálati évek száma	Az egy szolgálati évre eső átlag %-os kulcs növekedés
Bulgária	100	83,3	16,7	6	2,8
Csehszlovákia	100	74,6	25,4	17	1,5
Lengyelország	100	100	0	—	—
Magyarország	100	44	56	36	1,6
NDK	100	40,1	59,9	34	1,8
Románia	100	86,1	13,9	21	0,7
Szovjetunió	100	90,9	9,1	15 ⁷⁸	0,6

N Ó K

Csehszlovákia	100	78,1	21,9	14	1,6
Magyarország	100	43,6	56,4	31	1,8
NDK	100	42,9	57,1	29	2,0

10. sz. táblázat: a szolgálati idő változása és a nyugdíjmérték alakulása közötti összefüggésről.

⁷⁸ A megszakítás nélkül 15 évig egyfolytában dolgozók 10%-os nyugdíjpótlékát vesszük itt figyelembe.

A táblázat jelentős különbségekre derít fényt. A harmadik oszlopból kiolvasható, hogy a lehetséges leghosszabb-legrövidebb szolgálati idők közötti különbséget a magyar és az NDK nyugdíjrendszere jelentős nyugdíjkülönbséggel honorálja. Azonos átlagkereset esetén a nyugdíj több mint felével magasabb lehet, ha a minimális szolgálati idő helyett a lehetséges leghosszabbat szerzi meg az állampolgár.

A többi vizsgált — általunk „merev szolgálati idő” rendszerűnek nevezett — országban a szolgálati idő szerepe jóval kisebb a nyugdíj mértékének változtatásában. (Egyedül Csehszlovákiában éri el befolyása a 25%-os mértéket.) S az is megfigyelhető, hogy van olyan ország (pl. Bulgária), ahol a további szolgálati éveket csak korlátozott mértékben veszik figyelembe. A lengyel megoldás szerint pedig a szolgálati idő hossza egyáltalán nincs hatással a nyugellátás mértékére. (Bizonyos esetekben a nyugdíjas kor elérése utáni munkavégzésre tekintettel lehet — mi itt azonban csak az alapellátásokkal foglalkozunk.)

A szovjet nyugdíjrendszer sajátos megoldást alkalmaz. A nyugdíjfeltételként meghatározott (25, nők esetében 20) munkaviszonyban töltött év elérése után a további szolgálati idők megszerzése — a többi „merev szolgálati idő” rendszertől eltérően — még nem minden feltétel nélkül eredményezi a nyugellátás összegének emelését; — erre csak két további szuppozíció valamelyikének teljesítésével szerezhetnek jogot: vagy azzal, hogy munkaviszonyuk fennállásának időtartama alatt szereznek tizenöt megszakítás nélküli (folyamatos) munkaviszonyban töltött évet, vagy ennek hiányában összesen több mint 35 (nők 30) évet töltenek munkaviszonyban.

b) Az átlagkereset magasságának hatása a nyugellátás mértékére.

A nyugellátások mértéke — a vizsgált országok egy részében: Bulgáriában (Csehszlovákiában), Lengyelországban, Romániában és a Szovjetunióban — attól is függ, hogy a dolgozó havi jövedelme hol helyezkedik el az országban kialakult jövedelmi szintek között. Ez a szabály összhangban van azzal a törekvéssel, amely elejét akarja venni a nyugdíjak közötti jelentős különbségek kialakulásának. (E törekvésnek pedig az öregségi nyugellátások létfeltételek megteremtő funkciójának erőteljesebb, más funkciót már-már korlátozó hangsúlyozásából vetették meg elméleti alapjait.)

A vizsgált országok lényegében kétféle megoldást alkalmaznak a nyugellátás mértékének az átlagkeresetek magasságától való függővé tételére:

b—a) Bulgáriában, Romániában és a Szovjetunióban *fizetési sávokat* határoznak meg, s a magasabb fizetési sávokba eső havi átlagkeresetekből alacsonyabb mértékű százalékos kulcsok felhasználásával számítják ki a nyugdíjat.

A bolgár jogszabály hat fizetési sávot határoz meg 60 és 220 leva szélső határok említésével és ezekhez 80 és 55% között, egyenletesen csökkenő számítási kulcsok alkalmazását rendeli el. (A már említett 1975-ös 145,7 leva országos átlagkereset az utolsó előtti, hatodik sávba esik, amelyben 60%-os nyugdíj-kiszámítási kulcsot kell alkalmazni.)

A román megoldás hét fizetési sávot alkalmaz (800 és 2500 lej között) és ezekhez 85—60%-ig terjedő, ugyancsak egyenletesen csökkenő százalékkulcsokat. (Az 1813 lej havi országos átlagkereset az ötödik sávba esik, számítási kulcsa: 65%.)

A szovjet nyugdíjrendszer hat fizetési sávot dolgozott ki 35 és 100 rubel között. Az ezekhez tartozó százalékkulcsok 100 és 50 között degresszíven csök-

kennek. (A 145 rubeles országos átlagkereset a legfelső sávba esik, így erre a legalacsonyabb 50%-os számítási kulcsot alkalmazzák.)

b—b) A lengyel (és részben a cseh) jogszabályok nem határoznak meg jövedelemsávokat. Ehelyett jövedelemküszöböt jelölnek meg (Lengyelországban: 2000 zloty-t), amely alatt magasabb, fölötté alacsonyabb számítási kulcsot alkalmaznak. (Az átlagkereset 2000 zloty alatti részének 80%-át, az e fölötti összegnek 25%-át⁷⁹ számítják. A kettő összege adja a nyugdíj mértékét.)

A csehszlovák megoldás — bár eredménye hasonló — elvileg eltér a lengyelországi gyakorlattól annyiban, hogy itt a meghatározott összeg — 2000 korona — feletti átlagkeresetrésznél nem a százalékos kulcsot csökkentik, hanem korlátozzák magát a figyelembe vehető átlagkeresetrészt.

3. §. A nyugdíjkiszámítás alapjául szolgáló átlagkereset meghatározása

A nyugellátások mértékét valamennyi vizsgált országban a korábbi — munkaviszonyban töltött — idő alatt elért kereset havi átlagának figyelembevételével határozzák meg. Az átlagkereset összegének jelentős befolyása van a nyugdíj nagyságára. Nem közömbös tehát, hogy az egyes nyugdíjrendszerek milyen módszereket alkalmaznak az átlagkereset megállapítására, hisz a lehetséges különböző megoldások gyakran lényegesen eltérő átlagot eredményeznek.

Maga az átlagkereset a munkáért kapott jövedelemnek egy meghatározott időtartamra eső hányada. Így az átlagkereset-számításban két tényező bír döntő jelentőséggel:

- Milyen hosszúságú időtartamot választanak ki,
- milyen összegeket vesznek figyelembe jövedelemként.

(Maga az átlagszámítás leegyszerűsítve, általában úgy történik, hogy megállapítják; az adott időszak alatt a leendő nyugdíjasnak kifizetett összes — az átlagkeresetbe beszámítható — juttatást, és ezt az összeget elosztják az adott időszak hónapjainak számával.)

a) Az átlagszámítási időszakok hosszát úgy célszerű megszabni, hogy az valóban a dolgozó életszínvonalára jellemző átlagkereset kiszámítását eredményezze, az egészen rövid idejű konjunkturális fizetésingadozások ne kaphassanak abban meghatározó szerepet.

A szemügyre vett jogrendszerek — fő szabályaikat tekintve — kétféleképpen járnak el az átlagszámítási időszak kiválasztásánál:

a—a) Az egyik megoldás — amelyet a csehszlovák és NDK nyugdíjzabályok alkalmaznak — csak egy időtartamot ad meg: azoknak az éveknek a számát, amelyeket a nyugdíjjogosultság megnyíltát megelőzően a számításához fel kell használni. (Az NDK a nyugdíjazást megelőző munkával töltött 20, a csehszlovák jogszabály 10 — vagy ha kedvezőbb az utolsó 5 — év adatainak felhasználását írja elő az átlagkereset számításához.)

a—b) A másik csoportba tartozó országok két időszakot határoznak meg: egy hosszabb keretet —, amelyből ki kell választani azt a néhány évet, amelyet a számításához valóban alapul vesznek.

Ez a csoport két alcsoportra oszlik:

— Az elsőbe a bolgár, román és szovjet megoldás tartozik. Lényegében minden további nélkül megadják a keretidőtartamot (a bolgár jogszabály 15

⁷⁹ Az 1974. évi május 29-i 116. sz. törvény 2. cikkelye a 25%-ot az 1975 utáni években évente 5%-kal, 1980-ra összesen 50%-ra emeli. Ennek hatása a mi példánkban még nem vehető figyelembe, mert mi az 1975. december 31-i állapotot vettük számításaink alapjául.

évet, a másik kettő 10-et) s azt a másik időszakaszt, amelyet ebből kiválasztva a számításra felhasználnak. (Ez a bolgár szabályok szerint 3 egymást követő, a román és a szovjet rendszer szerint pedig 5 egymást követő év. Ezeket mindhárom esetben maga a nyugdíjas választhatja ki.)

— A másik alcsoportban — ebbe sorolhatjuk a lengyel és magyar szabályokat — az átlagkereset-számítási időszak két részből tevődik össze: egy a nyugállományba vonulást közvetlenül megelőző rövidebb időtartamból (ez a lengyel megoldás szerint a nyugdíjazás előtti utolsó 12 hónap, a magyar szerint pedig a nyugdíjazás évében a nyugdíjazásig eltelt időszak); valamint a nyugdíjazás évét megelőző keret időszakból kiválasztott — az átlagszámításhoz valóban felhasznált — másik időszakból. (Lengyelországban ez a másik időszak a munkával töltött utolsó 12 évből a dolgozó által választott egymást követő 24 hónap, Magyarországon a nyugdíjazás évét közvetlenül megelőző 5 naptári év közül a legkedvezőbb 3 naptári év. A lengyel jogszabály kifejezetten szól arról, hogy a második időszakot a dolgozó maga választhatja ki. A magyar rendelkezés ezzel szemben a nyugdíjmegállapító szervek kötelességévé teszi, hogy a dolgozóra legkedvezőbb időszakot válasszák.)

b) Az átlagkeresetbe számítható jövedelemről az alaprendelkezéseket tartalmazó elemzett jogszabályok viszonylag szűkszavúan rendelkeznek, viszont utalásaikból megállapítható, hogy a végrehajtási szabályok részletes előírásokat adnak ezzel összefüggésben.

A tanulmányozott nyugdíjrendszerek általában a dolgozó részére kifizetett összes bér (Bulgáriában és Csehszlovákiában: bruttó kereset, Romániában: díj-szabás szerinti fizetés és az ehhez hozzászámított egyéb juttatások néven említik ezt a fogalmat) figyelembe vételét előírják. (A lengyel törvény külön említi, hogy ez alatt a pénzbeli kifizetéseken kívül a természetbeni juttatásokat is érteni kell.) Az NDK és a szovjet (valamint a végrehajtási rendelkezések szerint a magyar) szabályok a munkabéreknek (lényegében) ugyanezt a körét akkor vonják be az átlagkereset számításába, ha ezek után biztosítási járulékot fizettek.

4. §. *A nyugellátások mértékének szóródása, törekvések az indokolatlan nyugdíjkülönbségek mérséklésére: a nyugdíjmaximumok, -minimumok meghatározása*

A nyugellátások — közismert — elsődleges célja a létfeltételek biztosítása (különféle ismérvekkel meghatározott) idősebb korú személyek számára. Az egyes nyugdíjrendszerek ennek elérésére általában olyan szabályozási mechanizmust építenek fel, amely az országban kialakult átlagos, vagy az átlagoshoz közeli feltételekkel rendelkező állampolgár számára megfelelő mértékű ellátást határoz meg ahhoz, hogy abból az életszükségleteket fedezni lehessen.

Számolni kell azonban azzal a lehetőséggel is, hogy olyan személy érkezik a nyugdíjazás küszöbére, aki — a nyugdíjaztatás alapfeltételeknek ugyan megfelelő, mégis — az átlagostól lényegesen eltérő jellemzőkkel rendelkezik, s ezek alapján kell megállapítani a nyugellátását. Előfordulhat: valakinek olyan alacsony az átlagkeresete, s oly kevés a szolgálati ideje, az ezekből számított nyugdíjösszeg kevésnek bizonyulna az elemi emberi létfeltételek biztosításához. Ekkor — mivel a létfeltételek megteremtéséhez alapvetően fontos érdekek fűződnek — a nyugdíjrendszereknek olyan kiegészítő rendelkezéseket kell alkalmazni, amelyek — áttörve a számítási automatizmus működési korlátait, a számítási mechanizmust háttérbe szorítva, de — biztosítják a létszükségleteket.

Figyelmesen szemlélve továbbá az egyes nyugdíjrendszerek nyugdíjmérték számítási módszereit, sajátos jelenségekre figyelhetünk fel. Látjuk, hogy a nyugdíj mindig az átlagkereset valamekkora hányada. Több országban megfigyelhetjük azonban, a hányad ugyanazon nyugdíjrendszerben sem minden nyugdíjasnál azonos nagyságú. Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy általában minél alacsonyabb összegű nyugdíj megállapítására kerül sor, annál nagyobb az a százalékos kulcs, amellyel az átlagkeresetből megállapítják a nyugdíj összegét és fordítva: a magasabb összegű nyugdíj kiszámítását alacsonyabb százalékos számítási kulccsal végzik. A nyugdíjkiszámítási mechanizmusok tehát maguk is tartalmaznak olyan szerkezeti megoldásokat, amelyek a nyugdíjak közötti különbségek csökkentését eredményezik.

Észrevehetjük harmadsorban azt is, hogy a nyugdíjrendszerek többsége akkor is beavatkozik a nyugdíjszámítás mechanizmusába, ha a szokásos módon kiszámított nyugdíjmérték meghaladja egy meghatározott felső határt.

Az elemzett nyugdíjszabályok tehát többféle módszert alkalmaznak, annak érdekében, hogy a nyugellátások színvonalát a létfeltételek biztosításához valóban szükséges mérték közelébe tereljék, vagyis csökkentsék a nyugellátások szóródását. Ezeket a megoldásokat attól függően, hogy hatásukat a nyugdíjmegállapítás folyamatának melyik szakaszában fejtik ki, két csoportba soroljuk:

— az egyikbe a nyugdíjmérték kiszámítási mechanizmusába beépített s általunk a továbbiakban „kiegyenlítő struktúráknak” nevezett elemeket,

— a másikba a megállapítási mechanizmuson kívüli, attól idegen ún. „intervenciós eszközöket”.

A) A nyugdíjösszegek szóródásának mértéke lényegében attól függ, hogy az egyes nyugdíjrendszerek az átlagkeresetsávoknak milyen széles tartományát engedik a számításához figyelembe venni, s ezen a tartományon belül mennyire hagyják szabadon mozogni a két másik tényezőt: a szolgálati idő hosszát és az átlagkereseti sávot minősítő százalékos kulcsokat.

A 10. számú táblázat harmadik oszlopából láthattuk, hogy a vizsgált országok többségében (Magyarország és az NDK kivételével) az átlagkereset magassága játszik döntő szerepet a nyugdíj összegének alakulásában, ezért elsőként a szóródás vizsgálatánál is ennek hatását vesszük szemügyre. Az alábbi táblázathoz kiszámítottuk, hogy az egyes elemzett jogszabályok mekkora összegű nyugdíjat állapítottak volna meg annak az állampolgárnak, aki 1975 végén az országos átlagjövedelem felét kitevő átlagkeresettel rendelkezve, majd annak is, aki az országos átlagnál 50%-kal nagyobb bérrel rendelkezve vonult nyugállományba. Mindkettőt összehasonlítottuk a 8. és 9. táblázatokban az „eszményi állampolgárra” nyert adatokkal, s megnéztük az átlagkereset 50%-os változása milyen mértékű nyugdíjösszeg-módosulást eredményez.

Az átlagkereset mértékének a nyugdíjszóródásra gyakorolt hatását vizsgálva — s itt most a szolgálati idő szerepét figyelmen kívül hagyjuk (ezt a 10. sz. táblázatban már feldolgoztuk) — a nyugdíjrendszerek két csoportra válnak szét:

a) Az egyikbe a magyar és NDK — vagyis a „szolgálatiidő-érzékeny” voltokra tekintettel már korábban is külön típusba sorolt — megoldás tartozik. Ezeknél a nyugdíj mértékét befolyásoló tényezők hatása — az alacsonyabb és a magasabb átlagkereset-tartományban is — egyforma.

Különbség van viszont a követés mértékében. Míg a magyar rendszer az átlagkereset elmozdulására azonos léptékű változással (50%-os változásra 50%--

Ország	Az „eszményi állampolgár” nyugdíja	A nyugdíj mértékének csökkenése, ha az átlagkereset felére csökken %	A nyugdíj mértékének növekedése, ha az átlagkereset 50%-kal növekszik %
Bulgária	100	-39,7	+50
Csehszlovákia	100	-45,4	+18,3
Lengyelország	100	-28,1	+22,5
Magyarország	100	-50	+50
NDK	100	-39	+39
Románia	100	-43,4	+40
Szovjetunió	100	-35,0	+47,4 ⁸⁰

11. sz. táblázat: A nyugellátások mértékének változása az átlagkereset 50%-os csökkenése, vagy növekedése esetén.

kal) válaszol, addig az NDK struktúra az átlagkereset-változást csak tompított mértékben közvetíti a nyugdíjösszegekre (50%-os változást csak 39%-os mértékben vesz figyelembe). Ezt a jelenséget az idézi elő, hogy az NDK rendszer minden nyugdíjat egy azonos nagyságú (110 márkás) alapösszegekre épít fel. Ez a megoldás a nyugellátások szóródásának mérséklését eredményezi, szemben a magyar gyakorlattal, amelynek struktúrájában ilyen mechanizmus nem működik.

b) A korábban „merev szolgálati idő”-ként jellemzett nyugdíjrendszerek a nyugdíjszóródás mérséklésére kiválasztott és — a kiszámítás mechanizmusába épített — módszerük alapján két alcsoportra választhatók:

- az alsó kereseti tartományokban visszafogottabb,
- a felső kereseti sávokban lassuló léptékű nyugdíjváltozás módszerét alkalmazó nyugdíjrendszerekre.

Az első csoportba a bolgár, a szovjet és (bár példánkból másképp látszik) a román megoldás tartozik. Közös jellemzőjük, hogy míg az átlagkereset felett levő fizetési sávokban (amíg a generális maximumot el nem érik) a fizetés emelkedésével egyenes arányban és azonos ütemben emelkedik a nyugellátás, addig az alsó kereseti tartományokban az „alábbszállás” üteme késleltetett (minél alacsonyabb valakinek a keresete, annál magasabb százalékos kulcs alapján számítják a nyugdíját).

(A román rendszer az 1975. évi fizetésátlagot a számítás alapjául véve még valamivel alacsonyabb növekedéssel követi az átlagkereset 50%-os növelését, mint az 50%-os csökkentéshez tartozó alászállás mértéke. Az ennél magasabb tartományokban azonban már az 50%-os további növekedést 46,7%-os [tehát mind az átlaghoz közeli tartományban felmutatott 40%-os, mind az alsó régiókban produkált 43,4%-os értékeket meghaladó] emelkedéssel követi.) Ezért soroljuk a táblázatban mutatott eredmény ellenére e csoportba.)

Ezek a nyugdíjrendszerek tehát olyan automatizmust alkalmaznak, amelyek fölfelé (a generális maximumig) szabadon engedik „kifutni” a nyugdíjakat, a szóródás mérséklését az alsó fizetési sávokra megállapított kedvezőbb számítási kulcsok alkalmazásával kívánják elérni.

⁸⁰ A számított összeg meghaladta volna a nyugdíj maximumot, ezért itt a nyugdíjmaximumot vettük figyelembe.

A másik csoportba a cseh és a lengyel nyugdíjstruktúra sorolható. Jellemzőjük, hogy az (1975-ös) átlagkereset alatti fizetési sávokban a nyugdíjak változása nagyobb léptekkel követi az átlagkereset változását mint az átlag feletti fizetési tartományokban. Ezek az automatizmusok tehát azzal csökkentik a szóródást, hogy a magasabb kereseti kategóriákban alacsonyabb számítási kulcsokat alkalmaznak, s ezzel a magasabb tartományokban törekszenek erősebben a nyugdíjak visszafogására.

B) A nyugdíj kiszámítási automatizmusba épített *kiegyenlítő struktúrák* mind a „szolgálatiidő-érzékeny”, mind a „merev szolgálati idős” nyugdíjrendszerekben megtalálhatók. Ez persze természetes, hogy a szolgálati időnek döntő szerepet biztosító rendszerek a kiegyenlítő struktúrákat is általában a szolgálati idővel, az átlagkeresetre építő jogszabályok pedig az átlagkeresettel kapcsolják össze. Célszerű ezeket a megoldásokat különválasztani (s egészen külön megnézni az átlagkereset megállapításánál alkalmazott megoldásokat):

a) Kiegyenlítő struktúrák a szolgálati idő befolyási övezetében:

A „merev szolgálati idős” nyugdíjrendszerekben (Lengyelországot kivéve, ahol a szolgálati idő alapellátások között nem emeli a nyugdíjat) a szolgálati idő tartama a nyugdíjösszetevők között viszonylag kicsiny szerepet játszik. Ez egyrészt abból adódik, hogy a szolgálati időt csak azt követően lehet nyugdíjnövelő tényezőként számítani, ha egy viszonylag hosszabb (20—25 évnyi) időtartamot már elért, s e feltétel teljesítése után a dolgozónak már korlátozottabb mértékű idő áll rendelkezésre a nyugdíjkorhatárig szolgálati idő gyűjtésére. Másrészt pedig több országban maximálják a szolgálati idővel elérhető legmagasabb százalékkulcsot (Bulgáriában 12%-ra, Csehszlovákiában 20%-ra), a Szovjetunióban pedig a szolgálati idő — mint már említettük — csak meghatározott esetben (ha megszakítás nélkül 15 évi, vagy összesen 35, nők 30 évi szolgálati időt szerzett), és ekkor is adott nagyságú (a nyugdíj 10%-át kitevő) nyugdíjnövelést adhat. Ezekben az országokban tehát a szolgálati idő által kiváltott nyugdíjszóródásnak egyrészt van természetes korlátja (Romániában csak ez van), másrészt pedig a maximum meghatározásával a számítási rendszer is behatárolja e tényező szabad mozgásterét.

A „szolgálatiidő-érzékeny” nyugdíjrendszerekben a szolgálati idő hatása a nyugellátás mértékének 50%-át is meghaladhatja (Magyarországon elérheti az 56%-át, az NDK-ban közel 60%-át), így ezekben a szolgálati időre építve hatékony szóródásmérséklő szerkezeti elemeket lehet kialakítani.

A magyar megoldás azt a módszert alkalmazza, hogy szolgálatiidő-sávokat alakít ki, amelyekben egy-egy év munkaviszonyban töltött időhöz más-más számítási százalékkulcs tartozik. (10 és 25 év között minden újabb év 2%-kal, a 26 és 32 évek sávjában 1—1%-kal és a 38—42 évek között 0,5—0,5%-kal). Ez a szerkezet azt az effektust adja, hogy a rövidebb szolgálati idejű — s emiatt alacsonyabb százalékos kulcsot elérő — dolgozónak azonos időtartam alatt magasabb a számítási kulcs emelkedése mint a hosszabb szolgálati idővel rendelkező személynek — így az idő előrehaladtával csökken a különbség kettőjük nyugdíja között, mérséklődik a nyugellátások közötti szóródás. Mindezt erősíti az a további elem, hogy a 42. munkaviszonyban töltött év után (alap esetben) a nyugellátás kiszámítási kulcsa nem növekszik tovább.

Az NDK nyugdíjrendszere nyitottabb, hisz például nem alkalmaz maximum megkötést, viszont minden tartományában egyenletesen csillapított. (Ez utóbbit — mint az a/1 alpontonál említettük, a 110 márkás alapösszeg alkalmazása okozza.) A szolgálati idő átszámítási rendszer mindössze egy „küszöb-

határt” tartalmaz: az 1945 előtti szolgálati éveket alacsonyabb (0,7%-os) kulccsal kell átszámítani mint a későbbieket (ezeket 1%-kal). Ez ugyan eredményez valamekkora szóródás mérséklődést, hatása azonban csak a nagyon hosszú (1975-ben a 30 év fölötti) szolgálati idővel rendelkezőknél érződik és a szóródást csökkentő hatása is tompított.

b) Kiegyenlítő struktúrák az átlagkereset — nyugdíjösszegbe való — átvetítésének mechanizmusában:

A 11. sz. táblázatban láttuk, hogy a nyugdíjmérték módosulása nem minden ország nyugdíjrendszerében követi arányosan az átlagkereset megváltozását, az egyes kereseti tartományokban az átszámítás kulcsa eltérő. E jelenséget azzal magyaráztuk, hogy ezek az országok olyan szerkezeti elemeket építettek be a nyugdíjszámítási automatizmusaikba, melyek a jelzett arányváltozásokat s ezzel a nyugdíjak szóródásának csökkentését eredményezik.

A táblázatból az is látható, hogy a „szolgálati idő-érzékeny” rendszerek ilyen eszközzel nem élnek, s hogy a másik típusú nyugdíjrendszerek két alcsoportba oszthatók:

— az alsó kereseti tartományokban visszafogottabb s

— a felső kereseti sávokban csökkenő arányú nyugdíjváltozás módszerét alkalmazó csoportba.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy ezeket a hatásokat milyen technikai megoldásokkal érik el az egyes országokban.

Az alsó kereseti tartományokban csillapító szerkezeti elemeket a bolgár, a román és a szovjet nyugdíjrendszerben tanulmányozhatjuk. Ezek — mint emlékszünk — a nyugdíj kiszámításánál úgy járnak el, hogy különböző fizetési sávokat állapítanak meg, s ezekhez eltérő nagyságú százalékkulcsok alkalmazását rendelik. A kiegyenlítő struktúrákat ebbe a mechanizmusba építik be, mégpedig vagy úgy, hogy a fizetési sávok szélességét lefelé fokozatosan csökkentik, s ezekhez az egyre szűkülő tartományokhoz azonos nagyságú százalékkulcs-változást csatolnak, vagy a másik módszer: az azonos szélességű sávokhoz különböző számítási kulcsokat rendelnek, illetve a harmadik lehetőség: a kettő kombinációjával. Az egyes nyugdíjrendszerek kiegyenlítő struktúráinak szerkezetét az alábbi táblázatból vehetjük szemügyre:

	6	5	4	3	2	1	0*	1.	2	3
Bulg.	a sáv szélességének aránya %		-59	-118	-118	-118	58,8	+		
	a hozzá tartozó % kulcs változás		+5	+5	+5	+5	5	-5		
Rom.	a sáv szélességének aránya %		-28	-111	-194	-222	22,2	+278	+	
	a hozzá tartozó % kulcs változás		+5	+5	+5	+5	5	-5	-5	
Szu.	a sáv szélességének aránya %		-	-15	-10	-20	-20	+		
	a hozzá tartozó % kulcs változás		+15	+10	+10	+10	+5			

12. sz. táblázat: Az alsó kereseti tartományokban csillapító nyugdíjrendszerek kiegyenlítő mechanizmusa.⁸¹

A három rendszer háromféle módszerrel él. A bolgár szisztéma az alsó sávokban egyenletesen változtatja a fizetési sávok szélességét, a legfelső előtti sávban hirtelen megtöri ezt az ütemet, és egyszerre egészen széles (az eddigi fizetési sávok összegezett tartományánál is tágabb) fizetési kategóriát alkalmaz. (A legfelső sáv pedig a legszélesebb: minden — az előző tartományokba nem sorolható, ezeknél — magasabb átlagkeresetet felőlel, ennek már nincs felső határa.) A százalékos kulcsok viszont — mint látható — a fizetési sávok szélességének változását figyelmen kívül hagyva (felfelé haladva) egyenletesen csökkennek. Ez azt eredményezi, hogy felfelé haladva megszűnik az alsó régiókban tapasztalható csillapító hatás, felfelé haladva növekedhet a szóródás.

A román megoldás felfelé haladva egyre táguló fizetési sávokat határoz meg, s ezek mellett a százalékos kulcsokat egyenletes ütemben változtatja. Az eredmény: lefelé fokozódó csillapítás, felfelé haladva növekvő szóródás.

A szovjet kiegyenlítő struktúra kombinált módszert alkalmaz, felfelé haladva (kisebb törésekkel ugyan, de) fokozatosan bővülő fizetési sávokat alkalmaz, s mellettük csökkenő százalékos kulcsokat, ez pedig igen erőteljes szóródáscsökkenést eredményez.

Összegezve megállapítható, hogy ezek a nyugdíjrendszerek elsősorban arra ügyelnek: az alacsonyabb nyugdíjak között ne alakulhassanak ki jelentős különbségek, a szóródás a nyugdíjaknak ebben a tartományában legyen a legkisebb. Ez a módszer (az arányok megfelelő megválasztása esetén) igen alkalmas arra, hogy maga az alaprendszer az esetek döntő többségében — intervenció szabályok alkalmazása nélkül — olyan mértékű ellátásokat állapítson meg, melyek mindegyike elegendő az alapvető létfeltételek megteremtéséhez.

A csehszlovák és lengyel nyugdíjrendszerekben a felső kereseti tartományokban csökkenő arányú nyugdíjváltozást eredményező kiegyenlítő struktúrákat találunk. E megoldások lényege: a nyugdíjazását kérő személy átlagkeresetét két részre osztják: egy meghatározott küszöb alatti és (ha a küszöböt egyáltalán meghaladja) az e fölötti részre. A két keresetrészt eltérő arányban számítják át a nyugdíjba. A küszöbérték mindkét országban 2000 korona, illetve zloty. Eltér azonban a két rendszerben a felső rész átszámításának módja. A lengyel megoldás: a küszöb feletti résznek meghatározott százalékát (1975-ben 25%-ot⁸²) veszik és adják hozzá az alsó részből (más százalékos kulccsal) kiszámított nyugdíjrészhez — a kettő összege adja a nyugdíjat. A csehszlovák szabály ezzel szemben a 2000 korona feletti résznek is az ez alatti részhez tartozó százalékos kulccsal meghatározott hányadát veszi, korlátozza azonban a 2000 korona feletti átlagkeresetrész — a számításhoz figyelembe vehető — mértékét. (A küszöb feletti rész 1/3-át lehet figyelembe venni — maximum azonban 1000 koronát — ez pedig az alsó részhez tartozó — a lehetséges legtöbb szolgálati időt alapul vett — kb. 67%-os kulcsot alkalmazva azt jelenti, hogy a 2000 koronás küszöb feletti átlagkeresetrészben kb. 22,3%-át lehet az alsó részből számított alapösszeghez adni.)

⁸¹ Az összehasonlítás alapjául azt az átlagkereset-sávot választottuk, amelybe az 1975-ös átlagkeresetek tartoznak (ezt jelöltük 0*-el), s a sávok szélességének arányát is e sáv két határértéke számtani középátlamához viszonyítottuk.

⁸² Ld.: ezzel összefüggésben a 79. sz. lábjegyzetet.

A két megoldás végeredményben hasonlít egymáshoz annyiban, hogy a felső kereseti tartományokban erősebb szóródáscsökkentésre vezetnek, különböznek azonban abban, hogy míg a lengyel rendszer csak relatíve csökkenti a szóródást, a csehszlovák kiegyenlítő struktúra — egy bizonyos határ felett — abszolút módon: a nyugdíj növekedése egy ponton túl nem követi az átlagkereset emelkedését, a nyugdíj növekedése — intervenciós beavatkozás nélkül is — megáll.

c) Kiegyenlítő, szóródást mérséklő megoldások az átlagkereset megállapítási eljárásokban.

Az átlagkereset-számítás már önmagában is csökkenti bizonyos fokig a nyugdíjak szóródását azáltal, hogy kiszűri az ellátás összegéből a — csak rövid időszakokra jellemző — nagyon alacsony vagy kiugróan magas jövedelem-ingadozások torzító befolyását. Ez a hatás azonban elsősorban az egyén belső viszonyaiban jelentős a többi nyugdíjas ellátásához való kapcsolatra nem hat ki, ebben a vonatkozásban általában nincs reguláló szerepe. Van azonban az átlagkereset kiszámításának néhány olyan megoldási eleme is az egyes nyugdíjrendszerekben, melyek az interperszonális viszonylatokban is jelentőséggel bírnak. Jó példa erre az előző „b” pontnál említett csehszlovák szabály, amely a nyugdíjak szóródásának csökkentését egy — az átlagkereset megállapítására irányuló eljárási mechanizmussal oldja meg.

Találunk azonban más ország nyugdíjrendszerében is olyan mozzanatot, amely az átlagkereset-megállapítás szakaszában fejt ki hatását és a nyugellátások szórásának csökkenését eredményezi. A magyar jogszabály például tartalmaz egy olyan rendelkezést, amely meghatározza a legmagasabb átlagkereset-összeget, amelyet a nyugdíjszámítás alapjául lehet venni.

C) Intervenciós szabályok a nyugellátások szóródásának mérséklésére a nyugdíjminimumok, -maximumok meghatározása.

Annak ellenére, hogy a vizsgált nyugdíjrendszerek számos eszközzel igyekeznek a nyugellátások szóródását mérsékelni, még mindig nem kizárt, hogy a szokásos számítási módszernél szélsőségesen alacsony, vagy aránytalanul magas nyugdíjösszeget kellene megállapítani. E helyzetek elkerülésére a vizsgált jogszabályok nyugdíjminimumokat és -maximumokat határoznak meg. Ezek fő jellemzője, hogy minden olyan esetben áttörik a számítás szokásos menetét, amikor a számítás a meghatározott minimális összegnél alacsonyabb vagy a maximumnál magasabb mértéket adna, s ilyenkor a számított értékek helyett a minimumot vagy a maximumot kell alkalmazni. Ertérnek viszont egymástól abban, hogy míg a minimum mindig nyíltan, leplezetlenül jelenik meg, addig a maximum esetenként burkoltan, áttételesen. Arra vonatkozóan, hogy az egyes nyugdíjrendszerek hol helyezik el azt a mértéket, amelynél már — ezzel az intervenciós eszközzel is — be kell avatkozni (vagyis az ellátásoknak hol az a határa, amely — a jelenlegi társadalmi megítélés szerint az egyes országokban a javaknak — a létfeltételek biztosításához — még épp elegendő mennyiségét jelenti és hol az a másik határ, amely felett — az aktuális társadalmi értékítélet szerint — az ellátások növelése már indokolatlan) a következő táblázatot adjuk közre:

Ország	Az „eszményi állampolgár” nyugdíja (Ld. a 7. sz. táblázatnál)	Az abszolút nyugdíjminimum az „eszményi állampolgár” nyugdíjának %ában	Az abszolút nyugdíjmaximum az „eszményi állampolgár” nyugdíjának %ában
Bulgária	100	47,7	(csak relatív max. van)
Csehszlovákia	100	28,4	213,1 ⁸³
Lengyelország	100	55,1 ⁸⁴	(csak relatív max. van)
Magyarország	100	42,5	(Burkolt max.) 350,6
NDK	100	40,1	(csak relatív max. van)
Románia	100	47,5	(csak relatív max. van)
Szovjetunió	100	36,5	147,4

13. sz. táblázat: A nyugdíjminimumok, -maximumok és az „eszményi állampolgár” nyugellátása közötti arányok az egyes országokban.

A táblázatból látható, hogy az egyes országokban a minimumok az „eszményi állampolgár” nyugellátási mértékétől általában 50—60%-nyi távolságban reteszelik el a további nyugdíj-alászállás útját (a két szélső kivétel: Lengyelország és Csehszlovákia) és látható az is, hogy a vizsgált országok többségében a nyugdíjmaximálásnak csak relatív változatát alkalmazzák, abszolút maximumot csak a csehszlovák, a magyar és a szovjet nyugdíjrendszerben találunk. (A magyarban azt is csak áttételes, burkolt formában.)

a) A nyugdíjminimumok meghatározása.

Nyugdíjminimumot minden vizsgált jogrendszer rögzít. Ha valaki teljesíti a nyugdíjfeltételeket, s a társadalombiztosítás szabályai szerint öregségi nyugdíjat állapítanak meg neki, ennek mértéke semmilyen körülmények között nem lehet alacsonyabb e meghatározott összegnél.

Külön foglalkoznunk kell azonban azokkal az országokkal, amelyek fizetési sávok szerint változtatják a nyugdíjszámítás százalékos kulcsát. (Bulgária, Románia, Szovjetunió) Ezek ugyanis — azon túl, hogy meghatározzák a nyugdíjminimum abszolút mértékét — az egyes fizetési sávokra külön-külön is megadják a „sáv-minimumot”, s ezzel a minimumoknak egy lépcsőzetes rendszerét hozzák létre. (A 13. sz. táblázatban a legalsó sávhoz tartozó — általunk „abszolút minimumnak” nevezett — nyugdíjminimumot szerepeltetjük ezek

⁸³ Ld.: ezzel összefüggésben a 73. sz. lábjegyzetet.

⁸⁴ Ezt a minimumot a Minisztertanács 1974. május 31-i 122. sz. rendelkezése állapította meg.

közül. Az „eszményi állampolgár” átlagkereseti sávjához ennél magasabb mértékű minimum tartozik: a bolgárhoz: 74,3%, a románhoz: 81,8%, a szovjethez pedig: 73,7%. Ez a megoldás (elsősorban a szolgálati idő mértéke által előidézett) nyugdíjszóródás további mérséklését eredményezi.

b) A nyugdíjmaximumok meghatározásával kapcsolatban a vizsgált jogszabályok kétféle megoldást alkalmaznak. Az országok többsége csak azt rendel el, hogy a nyugdíj mértéke nem érheti el (s nem haladhatja meg) a kiszámítás alapját képező átlagkereset nagyságát. Ezt a megoldást a nyugdíjak relatív maximálásának tekinthetjük, amely a nyugdíjak szóródására nincs lényeges hatással.

A csehszlovák, magyar és szovjet jogszabályok azonban a nyugellátások mértékének lehetséges felső határát is rögzítik. (Magyarországon nem nyíltan, hanem rejtett módszerrel: azzal, hogy meghatározzák azt a legmagasabb összeget, melyet a nyugellátás kiszámításához átlagkeresetként alapul lehet venni.)

Külön említést érdemel e kérdésnél a csehszlovák nyugdíjrendszer amiatt, mert a nyugdíjmaximum abszolút (számokkal meghatározott minden esetben alkalmazandó) mércéjén belül még relatív maximum korlátozást is megállapít: a nyugdíj összege nem haladhatja meg az 50 évesnél idősebb férfiak (vagy 45 évesnél idősebb nők) — adóval csökkentett — átlagkeresetének 90%-át.

* * *

Tanulmányunk eddigi részében az alapellátások összehasonlító vizsgálatára összpontosítottuk figyelmünket. Az öregségi nyugdíjrendszerekről alkotott teljesebb képhez azonban — ahogy erről a bevezetésben már szóltunk — a kivételes szabályok: feltételkönnyítések, előnyszabályok, a teljes- és résznyugdíjviszonyok stb. feldolgozása is hozzátartozna; — e kérdésekre önálló dolgozatot szánunk.

SYSTÈMES DE PENSION-VIEILLESSE DANS LES PAYS
SOCIALISTES EUROPÉENS

Les types des prestations fondamentales

(Résumé)

Une tendance aux réglemens de la pension-vieillesse se remarque ces derniers temps dans les pays socialistes. L'auteur pense que les modifications juridiques peuvent être ramenées à deux causes fondamentales:

- d'une part au changement important du nombre des retraités et de leur proportion dans la population (surtout par rapport à la population active),
- d'autre part — qui n'est guère moins important — grâce aux exigences progressives de vivre en sécurité, dans toutes les couches sociales des pays examinés.

Dans cet essai on examine des dispositions relatives aux situations de vie générales et typiques de nouveaux réglemens, d'après lesquelles tout citoyen peut obtenir une pension, s'il satisfait aux conditions. (L'auteur les considère comme des pensions fondamentales). Dans cet essai on n'interprète pas les cas exceptionnels.

Le PREMIER CHAPITRE porte sur les circonstances de la pension-vieillesse. On constate que le choix convenable des circonstances différentes peut jouer un rôle très important dans l'orientation de la population active. Ce rôle ne peut être réalisé que dans le cas où le système des conditions est facile à s'y reconnaître et les travailleurs peuvent être sûrs que par la suite le système d'assurance ne se change pas en défavorable.

I. Dans la fixation de la limite d'âge peut être mue, c'est-à-dire, elle ne peut pas descendre plus basse que celle-là, qui garantit encore la base de durée du travail nécessaire pour la subsistance sociale et convenable à l'évolution, mais elle ne peut pas monter plus haute que celle-là du système social précédent (ou désirable de dépasser), enfin le changement ne peut amener aucune couche sociale aux circonstances défavorables comme les précédentes.

II. Par rapport aux réglemens du temps de service les pays examinés peuvent être classés dans deux groupes: en Bulgarie, en Tchécoslovaquie, en Pologne, en Roumanie et en Union Soviétique les instructions demandent aux travailleurs — comme condition de mise à la retraite être de service pendant assez longtemps. Celles-ci s'efforcent d'inspirer à prendre le travail le plus tôt possible et continuer à travailler avec les temps d'arrêt les moins possibles. En Hongrie et en RDA le système demande — comme condition — une durée de service plus courte, mais après un service de longue durée la mesure de pension suit une progression marquée. Dans cet essai les solutions du premier groupe sont appelées systèmes de durée fixe de service et les autres sont nommés systèmes sensibles à la durée de service. Dans cette partie on examine aussi quel est l'intervalle, dans lequel les temps de service peuvent s'échelonner et par la suite on analyse les durées faites entrées dans les calculs par chacun des pays.

III. Il y a une troisième condition de la mise en retraite: il faut que la travailleur demande son admission à la retraite. Ici il est question d'étudier: mandate-t-on le montant de la pension si le travailleur travaille encore ou on ne peut le mandater que dans le cas où le travailleur n'est pas déjà actif.

Dans le SECOND CHAPITRE on analyse les montants de la pension-vieillesse et ses facteurs caractéristiques. Au lieu de comparer directement les montants de la pension de divers pays — car on pourrait avoir une fausse idée sur la position de chacun des pays à cause des difficultés de transformation — l'auteur a choisi une autre méthode: chaque pension (et ses composants aussi) ont été comparés avec le

salaire mensuel moyen des travailleurs dans les pays donnés et puis ces échelles ont été rapprochées.

Ainsi on analyse le niveau de la pension de retraite: I. les composants importants pour la fixation du montant de la pension, II. le rôle de la durée de service et la valeur du salaire moyen ainsi que le rapport entre eux, et en particulier III. la méthode de calculs du salaire moyen de suivant les règlements.

IV. Dans la partie suivante on examine quelle est la mesure de tolérance de pension dans chacun des systèmes, ou se trouve ce point, qui fait sentir de la nécessité d'intervention dans le mécanisme de calculs pour garantir presque le même niveau aux influences exercées à la période du procès de fixation du montant de la pension, les pensions de retraite ont été classées dans deux groupes:

- dans la catégorie nommée par l'auteur „structures de compensation” intégrées au mécanisme de calculs
- et dans la catégorie „structures d'intervention” extérieures au mécanisme de fixation.

Après un examen d'ensemble de la mesure de tolérance l'auteur finit son essai par l'analyse détaillé de différentes méthodes dans les systèmes de durée fixe de service et dans les systèmes sensibles à la durée de service.